

Juridiska institutionen
Juristprogrammet
Examensarbete höstterminen 2016, 30 hp

Effektiv brottsbekämpning eller hög rättssäkerhet?

En studie av den moderna brottmålsprocessens utvecklingsriktning

Isabel Ekström

Handledare: Christer Ranch

GÖTEBORGS UNIVERSITET
HANDELSHÖGSKOLAN

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING	1
FÖRKORTNINGAR	3
1. INLEDNING	4
1.1 Brottmålsprocessens funktioner som styrverktyg	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Avgränsningar	5
1.4 Material	7
1.5 Teoretiska utgångspunkter och metod	8
1.6 Forskningsläge och kunskapsbidrag	9
1.7 Disposition	10
2. DET TEORETISKA RAMVERKET – BROTTMÅLSPROCESSENS SYFTE OCH FUNKTIONER	11
2.1 Brottmålsprocessens syfte	11
2.2 Packers modeller	12
2.2.1 Packers utgångspunkter	12
2.3 Brottbekämpningsmodellen	13
2.3.1 Effektivitet	13
2.3.2 Informellt och enhetligt förfarande	13
2.3.3 Skuldpresumtion	14
2.4 Rättssäkerhetsmodellen	14
2.4.1 Effektivitetshämmande	15
2.4.2 Formalitet	15
2.4.3 Doktrinen om rättslig skuld	15
2.5 Jämförelse mellan modellerna	16
2.6 Kritik mot Packers modeller	16
2.7 En översikt av funktionsdiskussionen i svensk doktrin	17
2.8 Packers modeller som analysverktyg – författarens kommentar	18
3. FRÅN ÄLDRE TILL NYA RÄTTEGÅNGSBALKEN	19

3.1 Äldre rättegångsbalken	19
3.2 Nya rättegångsbalken	19
3.3 Rättegångsbalkens postmoderna utveckling	20
3.4 Målsättningar för 2000-talets reformering av domstolsprocessen	21
3.5 Förbättringar av det processuella regelverket	22
4. 2005 ÅRS REFORM – ”EN MODERNARE RÄTTEGÅNG”	23
4.1 Nya bevisupptagningsregler för muntlig bevisning i hovrätt	23
4.1.1 Lagstiftarens motivuttalanden	23
4.1.2 Dokumentation av muntlig bevisning	24
4.1.3 Presentation av ”gammal” muntlig bevisning i hovrätt	24
4.2 Uppmjukat krav på muntlig förhandling i tingsrätt	25
4.2.1 Lagstiftarens motivuttalanden	25
4.2.2 Avgörande av brottmål genom skriftlig handläggning i tingsrätt	26
4.3 Uppmjukat krav på muntlighet under huvudförhandling	27
4.3.1 Lagstiftarens motivuttalanden	27
4.3.2 Hänvisningar till handlingar vid en huvudförhandling	27
4.4 Analys – 2005 års reform i ljuset av brottbekämpningsmodellens och rättssäkerhetsmodellens ideal	28
4.4.1 Nya bevisupptagningsregler för muntlig bevisning i hovrätt	28
4.4.2 Uppmjukat krav på muntlig förhandling i tingsrätt	29
4.4.3 Uppmjukat krav på muntlighet under huvudförhandling	31
5. 2010 ÅRS REFORM – ”ADVOKATERS VITNESPLIKT OCH ANDRA PROCESSRÄTTSLIGA FRÅGOR”	32
5.1 Förlängd tidsfrist i mål med frihetsberövade	32
5.1.1 Lagstiftarens motivuttalanden	32
5.1.2 Förlängd tidsfrist i mål med frihetsberövade	33
5.2 Analys – 2010 års reform i ljuset av brottbekämpningsmodellens och rättssäkerhetsmodellens ideal	33
6. 2014 ÅRS REFORM – ”ÅTGÄRDER FÖR ATT HANTERA STORA BROTTMÅL OCH INSTÄLLDA FÖRHANDLINGAR”	35
6.1 Åtgärder för att hantera inställda förhandlingar	35
6.1.1 Lagstiftarens motivuttalanden	35
6.1.2 Utökad användning av förenklad delgivning	36
6.1.3 Tydligare regelverk för sanktioner och tvångsmedel vid utevaro från huvudförhandling	37
6.1.4 Utökad utrymme för utevarohandläggning	37
6.2 Analys – 2014 års reform i ljuset av brottbekämpningsmodellens och rättssäkerhetsmodellens ideal	38

6.2.1 Utökad användning av förenklad delgivning	39
6.2.2 Tydligare regelverk för sanktioner och tvångsmedel vid utevaro från huvudförhandling	40
6.2.3 Utökad utrymme för utevarohandläggning	40
7. 2016 ÅRS REFORM – "EN MODERNARE RÄTTEGÅNG II"	43
7.1 Ökade möjligheter för bevisupptagning vid en inställd huvudförhandling	43
7.1.1 Lagstiftarens motivuttalanden	43
7.1.2 Bevisupptagning vid den inställd förhandling	44
7.1.3 Bättre nyttjande av tidigare upptagna förhör	44
7.2 Fler brottmål skall kunna avgöras utan muntlig förhandling i hovrätt	45
7.2.1 Lagstiftarens motivuttalanden	45
7.2.2 Utökad möjlighet för hovrätt att avgöra brottmål utan muntlig förhandling	45
7.3 Analys – 2016 års reform i ljuset av brottbekämpningsmodellens och rättssäkerhetsmodellens ideal	46
7.3.1 Ökade möjligheter för bevisupptagning vid en inställd huvudförhandling	46
7.3.2 Utökad möjlighet för hovrätt att avgöra brottmål utan muntlig förhandling	47
8. SAMMANFATTANDE ANALYS – I VILKEN UTVECKLINGSRIKTNING ÄR DEN MODERNA BROTTMÅLSPROCESSEN PÅ VÄG?	48
8.1 Lagstiftarens uttalade motiv	48
8.1 Bevisning	50
8.2 Alternativa handläggningsformer	51
8.3 Samverkansåtgärder	52
8.4 Slutsats	53
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	55
Källor	55
Offentliga källor	55
Elektroniska källor	57
Litteratur	57

Sammanfattning

I brottmålsprocessen prövar domstolen frågan om åklagarens brottsanklagelse mot en enskild individ är bevisad, samt bestämmer vilket straff som i sådana fall skall utdömas. En uppfattning är att brottmålsprocessens syfte är att ge de materiella straffbestämmelserna genomslag i samhället. I svensk, juridisk doktrin framställs en rättspolitisk skiljelinje mellan uppfattningen att brottmålsprocessen skall vara utformad för att främja effektiv brottsbekämpning med syftet att minimera antalet felaktigt *friande* domar och å andra sidan att den skall vara utformad på ett sätt som säkerställer att ingen oskyldig individ döms för brott. Syftet med denna studie har varit att undersöka huruvida den moderna brottmålsprocessen utvecklats i riktning mot att främja effektiv brottsbekämpning eller i riktning mot att främja hög rättssäkerhet.

Studien har genomförts genom att undersöka utvecklingen av det processuella regelverket för brottmålsprocessen från år 2005 till och med våren 2016. Gemensamt för de fyra lagreformer som studerats är att samtliga har syftat till att *förbättra det processuella regelverket*. I de traditionella rättskällorna anges sällan uttryckligen de funktionella utgångspunkterna för lagstiftningen. För att kunna genomföra studien har därför två teoretiska modeller använts som analysverktyg; *brottsbekämpningsmodellen* och *rättssäkerhetsmodellen*. Genom att mäta elementen i de två motstående modellerna och applicera modellernas kärnvärden på de fyra lagreformerna har det varit möjligt att se vilka kärnvärden som har premierats vid utformningen av respektive lagreform. Gemensamt för de två modellerna är att båda förespråkar effektiv brottsbekämpning – den avgörande skillnaden ligger i huruvida *effektivitet* eller *säkerhet* är det primära intresset för den dömande verksamheten.

Resultatet av denna studie visar att lagstiftarens uttalade, övergripande målsättning med det senaste decenniets lagreformer har varit att skapa en förtroendeingivande brottmålsprocess. Vidare har lagstiftaren anlagt ett medborgarperspektiv vid utformningen av den moderna brottmålsprocessen. I fokus för lagstiftarens reformarbete har *nyttan* för den enskilde medborgaren stått. Genom den metod som använts konstateras att, trots att varken effektiv brottsbekämpning eller hög rättssäkerhet har varit ett uttalat intresse för lagstiftaren det senaste årtiondet, har lagreformerna onekligen ändå påverkat spänningen mellan brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion och rättssäkerhetsfunktion. Slutsatsen är dock att det inte går att ge ett generellt svar på frågan vilken utvecklingsriktning brottmålsprocessen är på väg i fråga om att främja effektiv brottsbekämpning eller hög rättssäkerhet. Olika regler under brottmålsprocessens gång fyller olika syften vilket gör att samtidigt som t.ex. rättssäkerhetsfunktion har förstärkts i ett avseende, har den försvagats i ett annat. Utifrån ett helhetsperspektiv tydliggörs att lagstiftaren under de senaste elva åren haft tre fokusområden för utvecklingen av domstolsförfarandet i brottmålsprocessen (i) utveckling av samverkansåtgärder, (ii) utveckling av bevisregler, och (iii) utveckling av alternativa handlägningsformer.

Lagstiftningsåtgärderna inom kategorin samverkansåtgärder har utformats utifrån ett helhetsperspektiv med insikten om att samtliga organ i rättskedjan måste samverka för att brottmålsprocessen skall kunna genomföras utan onödiga avbrott. Under det senaste decenniet har domstolens administrativa målhantering, i större utsträckning än tidigare, anpassats för att

samverka med verksamheterna i de övriga organen i rättskedjan. Man kan svårligen påstå att varken brottsbekämpningsmodellens eller rättssäkerhetsmodellens ideal direkt har premierats vid utformningen av dessa åtgärder, däremot att den tilltalade är den part i brottmålsprocessen som fått sina intressen åsidosatta i strävan att uppnå effektiv brottsbekämpning. Avseende bevisreglernas utveckling har lagstiftaren vidtagit åtgärder som förbättrat domstolens förutsättningar att avge materiellt riktiga domar. Att domar är materiellt riktiga är viktigt både ur ett brottsbekämpningsintresse och ett rättssäkerhetsintresse, vilket gjort att lagstiftningsåtgärderna förstärkt såväl brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion som rättssäkerhetsfunktion. Slutligen konstaterats att lagstiftarens strävan att åstadkomma ett mer flexibelt regelverk har inneburit att alternativa handläggningsformer utformats och utvecklats. Genom den metod som använts konstateras att gemensamt för de alternativa handläggningsformerna är att de karaktäriseras av en lägre rättssäkerhetsstandard än domstolsprövningen enligt ”ordinarie förfarande”. I detta avseende har den moderna brottmålsprocessen utvecklats i tydlig riktning mot brottsbekämpningsmodellens ideal med effektiv brottsbekämpning som ledstjärna.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
Brå	Brottsförebyggande rådet
DS	Departementsserie
Dir.	Kommittédirektiv
EMR	En modernare rättegång ¹
EMR II	En modernare rättegång II ²
EU	Europiska Unionen
Europakonventionen	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
JK	Justitiekanslern
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen (1974:152)
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
Skr.	Regeringens skrivelse
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning

¹ Prop. 2004/05:131

² Prop. 2015/16:39

1. Inledning

1.1 Brottmålsprocessens funktioner som styrverktyg

”Avgörande för hur straffprocessen utformas och hur regelsystemet tillämpas, [...], bör givetvis vara vilken eller vilka samhällsfunktioner domstolarna avses ha i brottmålen [...]”.³

Citatet ovan kommer från Per Henrik Lindblom, professor i processrätt, och det är mot bakgrund av detta påstående som intresset för uppsatsens ämne väcktes. Något självklart svar på frågan vilken samhällsfunktion⁴ som domstolen skall uppfylla i brottmål går dock inte att ge. Med en historisk och komparativ utblick konstateras relativt snabbt att domstolens funktion varierar i både tid och rum. I nutida, svensk, processrättslig doktrin går det dock att utläsa en tydlig rättspolitisk skiljelinje mellan uppfattningen att brottmålsprocessen syftar till att sörja för brottsbekämpningen i samhället och uppfattningen att brottmålsprocessen skall vara utformad på ett sätt som tillgodoser den enskildes skyddsbehov mot staten.⁵ Funktionerna framställs ofta som motstridiga till varandra i bemärkelsen att betoning av det ena kräver att avkall på det andra.

Samhället utvecklas med tiden, och i takt med den även domstolen och brottmålsprocessen. Rättegångsbalkens⁶ (1942:740) regler som trädde ikraft 1948 har i oförändrad form inte ansetts kunna bemöta de samhällsförändringar som skett sedan balkens ikraftträdande. Till följd av att den anmälda brottsligheten har ökat, och delvis förändrats sedan 1950-talet är mängden och typen av brott som domstolen hanterar idag en annan än vad som var fallet för drygt sextio år sedan.⁷ Teknikens utveckling har bidragit till nya möjligheter för parterna att presentera processmaterialet inför rätten och genom att kompetensen hos processens professionella aktörer har ökat har det skapats förutsättningar för att överlåta fler uppgifter på parterna i processen. För att leva upp till standarden av internationella åtaganden⁸ har vissa justeringar i regelverket varit nödvändiga. Ett stort antal lagreformer har därför vidtagits under de senaste årtiondena som sammantaget har bidragit till att rättegångsbalken delvis förändrats från dess ursprungliga form anno 1942.⁹

Med utgångspunkt i denna kunskap väcktes frågan hos mig vilken samhällsfunktion som domstolsprocessen avses ha i brottmål idag? Även detta konstaterades vara en fråga med ett

³ Lindblom, *Tvekamp eller inkquisition?*, Svensk juristtidning (SvJT) 1999 s. 617–655, (s. 624).

⁴ Med ”domstolens samhällsfunktion” eller bara ”funktion” åsyftas den *uppgift* eller *egenskap* som domstolens förväntas uppfylla i relation till samhället i stort.

⁵ Se exempelvis Ekelöf & Edelstam, *Rättegång I*, (2002), s. 30–31, Eklund & Lindell, *Straffprocessen*, (2005), s. 20 och Lindblom, SvJT 1999 s. 626.

⁶ Rättegångsbalken (1942:740) (RB).

⁷ År 1950 anmäldes 195 261 brott i Sverige. År 2015 anmäldes 1 503 399 brott i Sverige. Enligt statistik tillgänglig på Brottsförebyggande rådets (Brå) hemsida: <http://www.bra.se/bra/brott-och-statistik/statistik/anmalda-brott.html> I länken ”Anmälda brott från och med 1950”.

⁸ Sverige ratificerade t.ex. Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, (Europakonventionen) år 1952.

⁹ Enligt regeringskansliets rättsdatabas, som finns tillgänglig via regeringens hemsida under fliken ”rättsdokument”, har ett hundratal lagreformer vidtagits inom rättegångsbalken sedan 1948, <http://rkrattsbaser.gov.se/sfsr?fritext=r%C3%A4tteg%C3%A5ngsbalk&upph=false>, (hämtad 2016-12-19)

svårfunnet svar, då de funktionella utgångspunkterna sällan uttryckligen anges i varken lagtext, lagförarbeten, praxis eller doktrin. Det var i detta stadium som idén till uppsatsens ämne föddes. Om Lindbloms påstående stämmer; att domstolens funktion är avgörande för brottnålsprocessens utformning, bör också svaret på frågan finnas i moderna processrättsliga lagreformer. Med stöd av ett par av 2000-talets lagreformer är därför ambitionen med studien att undersöka huruvida den moderna domstolsprocessen i brottnål utvecklats i riktning mot att säkerställa effektiv brottsbekämpning och/eller i riktning mot att säkerställa att ingen oskyldig döms för brott.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka huruvida den moderna brottnålsprocessen har utvecklats i riktning mot att främja effektiv brottsbekämpning eller i riktning mot att främja hög rättssäkerhet. Med utgångspunkt i ett par reformer och dess förarbeten, analyseras reformernas åsyftade verkningar i ljuset av två teoretiska modeller; *brottsbekämpningsmodellen* och *rättssäkerhetsmodellen*.¹⁰ Genom att mäta elementen i de två motstående modellerna och applicera modellernas kärnvärden på genomförda lagreformer är det möjligt att besvara frågan vilket intresse som har premierats vid utformningen av den moderna brottnålsprocessen – *hög rättssäkerhet*, i bemärkelsen att ingen oskyldig skall dömas för brott eller *effektiv brottsbekämpning*.

Mer konkret besvaras följande frågeställningar;

- Vilka uttalade lagstiftningsmotiv ligger bakom genomförandet av respektive lagreform och hur utformades lagstiftningsåtgärderna för att uppfylla dessa motiv?
- I ljuset av applicerade analysverktyg; vilken eller vilka av brottnålsprocessens samhällsfunktioner främjades av respektive lagreform?
- Hur ser trenden ut för den svenska, moderna brottnålsprocessen ifråga om att främja effektiv brottsbekämpning och/eller säkerställa hög rättssäkerhet?

1.3 Avgränsningar

Med brottnålsprocessen åsyftas i denna uppsats förfarandet när domstol skall pröva om åklagarens¹¹ brottsanklagelse mot en enskild individ är bevisad, samt bestämma vilket straff som i sådana fall skall utdömas mot denne. En brottnålsprocess inleds dock alltid med en förundersökning, vilket gör att processen kan delas in i två stadier; förundersökningsstadiet och domstolsförfarandet. Uppsatsen bygger på uppfattningen att det råder viss funktionsfördelning mellan dessa stadier vilket har motiverat en avgränsning stadierna emellan.¹² För denna uppsats

¹⁰ Det teoretiska ramverket och en närmare beskrivning av modellerna presenteras i kapitel 2.

¹¹ En enskild individ kan i undantagsfall också väcka åtal om brott, se främst RB 47 kap. Någon distinktion mellan allmänt åtal och enskilt åtal saknar dock relevans för uppsatsens ämne.

¹² Uppsatsen ansluter sig i denna del till vad Per Henrik Lindblom benämnt ”differentierat funktionstänkande”. Se vidare i avsnitt 2.7.

är endast ”domstolsförfarandet” av intresse vilket medfört att endast lagregler som tidsmässigt aktualiseras efter att åtal väckts har behandlats.¹³

Rättegångsbalken utgör det huvudsakliga regelverket för brottmålsprocessen i Sverige. Till följd av Europakonventionens ställning i svensk rätt är brottmålsprocessens utformning och utveckling dock även styrd av de krav som följer av konventionen och Europadomstolens praxis.¹⁴ Av arbetskonomiska skäl är rättegångsbalken det regelverk som ensamt utgjort ramen för detta arbete. I den mån lagstiftaren¹⁵ inom ramen för specifika lagreformer däremot själv har argumenterat utifrån Europakonventions krav, har argumentationen belysts.

Bara sedan 2000-talets början har drygt 20 lagreformer genomförts som på ett eller annat sätt berör domstolsförfarandet i brottmål. Med anledning av den stora mängd material som så många lagreformer ger upphov till, och med hänsyn till de givna tidsramar som jag varit tvungen att förhålla mig till, har ytterligare avgränsningar varit nödvändiga för att skapa en hanterbar mängd material. En stor del av förberedelsearbetet inför skrivandet av denna uppsats har därför bestått i att göra ett urval av lagreformerna. Först och främst avgränsades arbetet till en bestämd tidsperiod. Med hänvisning till uppsatsens syfte har jag valt att endast behandla lagreformer som antagits av riksdagen från år 2005 till och med våren 2016.

I slutet av förra seklet påbörjades ett omfattande arbete att reformera domstolsväsendet i syfte att effektivisera den dömande verksamheten. Flera av de lagreformer som genomförts sedan 2005 är delar av detta övergripande projekt. Effektiviseringsreformer av domstolsväsendet kan grovt delas in i fyra olika kategorier av åtgärder; (i) förändringar av den yttre, respektive (ii) inre organisationen, (iii) renodling av domstolens arbetsuppgifter samt (iv) förbättringar av det processuella regelverket. Eftersom dessa kategorier är delar av ett övergripande projekt skall dock kategorierna inte uppfattas som oberoende i förhållande till varandra.¹⁶ I denna uppsats har lagreformer granskats som huvudsakligen hänförs till sistnämnda kategori – (iv) förbättringar av det processuella regelverket.¹⁷ Reformen som berör indelning av domsagor, rättens sammansättning eller överflyttning av rättsvårdande uppgifter från allmänna domstolar till förvaltningsmyndigheter, är exempel på lagreformer som alltså lämnats utanför ramen för denna uppsats.

Med hänsyn till det utvecklingsperspektiv som anlagts gör inte uppsatsen anspråk på att presentera en uttömmande redogörelse över samtliga genomförda lagändringar inom respektive reform, utan istället redogöra för de stora utmärkande dragen. Samtliga ändringar som berör regleringen av tvistemål har av naturliga skäl avgränsats bort.

¹³ I den mån något annat inte uttryckligen angetts åsyftar skrivelsen ”brottmålsprocessen” endast på domstolsförfarandet i brottmålsprocessen.

¹⁴ Lag (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, Regeringsformen (1974:152), (RF), 2 kap. 19§.

¹⁵ Med begreppet ”lagstiftaren” åsyftas i uppsatsen de offentliga organ som vid tidpunkten för respektive lagreform/lagändring hade makt att påverka samt genomföra den.

¹⁶ Skrivelse (Skr.) 2003/04:153, s. 3 f.

¹⁷ Vad som avses med ”förbättringar av det processuella regelverket” anges i avsnitt 3.5.

Rättssäkerhetsintressen har endast behandlats utifrån den tilltalades perspektiv i brottmålsprocessen. Under förundersökningsstadiet används termen ”den misstänkte” medan termen ”den tilltalade” används sedan åtal väckts. I den mån något annat inte uttryckligen angetts åsyftar skrivelsen ”den misstänkte” också på den person som är tilltalad i brottmålsprocessen. Någon åtskillnad avseende person är således inte avsedd.

1.4 Material

Med den övergripande målsättningen att förbättra det processuella regelverket och göra domstolsförfarandet mer ändamålsenligt har fyra reformer antagits av riksdagen sedan 2005 till och med våren 2016.¹⁸ Dessa går under namnen:

- En modernare rättegång (EMR)¹⁹
- Advokaters vittnesplikt och andra processrättsliga frågor²⁰
- Åtgärder för att hantera stora brottmål och inställda förhandlingar²¹
- En modernare rättegång II (EMR II)²²

Framställningen av rättsutvecklingen bygger på studier av förarbetena till dessa lagreformer. Regeringens propositioner har utgjort de huvudsakliga informationskällorna. Som författare har jag dock funnit det värdefullt att till viss del även begagna mig av andra förarbeten, trots att deras status som rättskällor kan ifrågasättas.²³ Anledningen till detta är för att propositioner ofta är målinriktade med syfte att genomföra lagstiftning med visst innehåll. Propositioner innehåller inte alltid en allsidig belysning av problematiken som lagförslagen är förknippade med och propositionsförfattaren tenderar att ibland utelämna djupgående analyser som bara komplicerar argumenteringen för lagförslagen.²⁴ För att täcka upp för denna brist har jag därför även nyttjat mig av statens offentliga utredningar (SOU) och departementspromemorior (DS) som också legat till grund för respektive lagreform. Redogörelser och överväganden i dessa förarbeten är ofta mer djupgående än innehållet i propositioner. Till hjälp för förståelsen av lagstiftarens åsyftade verkningar har regeringens kommittédirektiv (Dir.) även använts som informationsmaterial. Sammantaget har källorna varit till god hjälp för förståelsen av lagstiftarens motiv och intention med respektive lagändring.

Det teoretiska ramverket, som presenteras i avsnitt 1.5 och i kapitel 2, utgår från Packers verk från 1968 – *The Limits of the Criminal Sanctions*. Studier av svensk, juridisk doktrin ligger också till grund för arbetet. Detta främst genom texter av Per Henrik Lindblom vars framställningar har haft stor inverkan på den svenska, rättsteoretiska debatten om

¹⁸ Prop. 2011/12:126 ”Elektronisk stämningsansökan i brottmål” kan med fog också på påstås syfta till att förbättra det processuella regelverket. Reformen har dock lämnats utanför uppsatsen med hänvisning till att den främst är av domstolsteknisk karaktär.

¹⁹ Lag (2005:683) om ändring i rättegångsbalken.

²⁰ Lag (2010:575) om ändring i rättegångsbalken.

²¹ Lag (2014:320) om ändring i rättegångsbalken.

²² Lag (2016:37) om ändring i rättegångsbalken.

²³ Bengtsson, *SOU som rättskälla*, Svensk juristtidning (SvJT) 2011 s. 777-785.

²⁴ Bengtsson, SvJT s. 777 f.

brottmålsprocessens samhällsfunktioner. Anledningen till att jag vid sidan om Packers verk underbyggt uppsatsen med svensk doktrin är för att brottmålsprocessens funktioner varierar i både tid och rum. Det har därför ansetts viktigt att belysa funktionsdiskussionen och argument som framförts i en svensk kontext.

1.5 Teoretiska utgångspunkter och metod

Ämnesvalet, uppsatsens syfte och de teoretiska utgångspunkterna i uppsatsen har givetvis influerats av mitt personliga perspektiv på rätten. Uppsatsen är skriven utifrån uppfattningen att lagar och regler är sociala konstruktioner och ett resultat av samhällets utveckling och politiska processer. Rätten är därför under ständig utveckling vilket gör den intressant att studera just utifrån ett utvecklingsperspektiv.

Den teoretiska ansatsen tar avstamp i diskussionen kring vilken övergripande samhällsfunktion som brottmålsprocessen tjäna. Inom svensk doktrin är vanligen uppfattningen att brottmålsprocessens samhällsfunktion är tvådelad genom att å ena sidan uppfylla en brottsbekämpningsfunktion och å andra sidan en rättssäkerhetsfunktion. Den som betonar processens brottsbekämpningsfunktion har som främsta intresse att minimera antalet felaktigt *friande* domar, vilket ofta resulterar i att intresset för den tilltalades rättssäkerhet får ge vika. Den som å andra sidan anser att rättssäkerhetsfunktionen är viktigast strävar åt att minimera antalet felaktiga *fällande* domar, vilket ofta sker på bekostnad av intresset för brottsbekämpning.^{25 26}

Ovan beskrivna betraktelsesätt är inspirerat av Stanford-professorn Herbert L. Packer (Packer) som på 1960-talet utvecklade två straffprocessuella modeller som han kom att nämna brottsbekämpningsmodellen (*the Crime Control Model*) och rättssäkerhetsmodellen (*the Due Process Model*).²⁷ Modellerna representerar två konkurrerande värdesystem och spänningen mellan dessa värdesystem kan ge förklaringar till förändringar inom brottmålsprocessen. Modellerna är framtagna för att användas som analysverktyg och kan användas för att analysera var på skalan mellan de två konkurrerande modellerna en rättsordning befinner sig, samt rättsordningens troliga utvecklingsriktning. Modellerna har därför lämpat sig väl som analysverktyg för besvarandet av frågeställningarna i detta arbete. Packers modeller presenteras närmare i kapitel 2.

Metoden som använts för studien kan benämnas ideologikritisk. ”*Som ideologikritik sysslar rättsvetenskapen med att uppdaga de faktiska intresse- och värdemotsättningar som inte syns i själva rättsordningen, men som de facto utövar inflytande över hur den fungerar och i praktiken tillämpas.*”²⁸ I fokus för denna studie har intresse- och värdemotsättningen mellan rättssäkerhet och

²⁵ Ekelöf & Edelstam, (2002), s. 30–31, Eklund & Lindell, (2005), s. 20, Lindblom, SvJT 1999 s. 626.

²⁶ Brottmålsprocessen fyller även andra samhällsfunktioner. Se vidare i avsnitt 2.7.

²⁷ Lindblom, SvJT 1999 s. 626, Klette, *Brottmålsprocessen ur den tilltalades perspektiv*, (1976), s.39 ff. Beträffande innebörden av termen ”rättssäkerhet”, se vidare i avsnitt 2.5.

²⁸ Glavå & Petrusson, *Illusionen om rätten! – juristprofessionen och ansvaret för rättskonstruktionerna*, i Askeland, B & Bernt, J.F. (red.), *Erkjennelse og engasjement : minnesseminar for David Roland Doublet [1954-2000]*, (2002) s. 109-155, (s. 138).

brottsbekämpningseffektivitet i brottmålsprocessen stått, och hur denna intresse motsättning har påverkat rättsutvecklingen. Genom att analysera det senaste decenniets lagreformer i ljuset av Packers modeller har det varit möjligt att uttolka vilket intresse som har premierats vid utformningen av den moderna brottmålsprocessen och huruvida den moderna brottmålsprocessen utvecklats i riktning mot brottbekämpningsmodellens ideal med *effektiv brottbekämpning* som ledstjärna, eller mot rättssäkerhetsmodellens ideal med *säkerhet* som ledstjärna.

Avsikten har varit att visa i på hur lagreglerna förändrats i förhållande till deras tidigare lydelse (eller avsaknad av lydelse), och studera de större förändringarna över tid men inte att fastställa gränsdragningarna vid en viss tidpunkt. Det centrala har därför varit att undersöka lagstiftarens övergripande målsättningar och åsyftade verkningar med respektive reform. För att undvika missförstånd bör det poängteras att uppsatsen inte syftar till att bedöma varken lämpligheten eller ändamålsenligheten med vidtagna reformer. Syftet har inte heller varit att värdera huruvida den ena modellens ideal är att föredra framför den andra. I den mån mina (författarens) värderingar ändå lyser igenom har det varit min avsikt att bjuda in läsaren till egen reflektion.

1.6 Forskningsläge och kunskapsbidrag

Rättegångsbalken är det centrala regelverket i Sverige för den som intresserar sig för processrätt. Av den anledningen finns mycket litteratur att tillgå som detaljerat beskriver och analyserar regelverket utifrån olika synvinklar. Av samma anledning ger förändringar i rättegångsbalken ofta upphov till diskussion bland jurister och rättsvetenskapsmän. Så var t.ex. fallet både inför, och efter EMR-reformens ikraftträdande, vilket gjort att det funnits gott om inspirationsmaterial inför skrivandet av denna uppsats.²⁹

Även den rättsteoretiska debatten om brottmålsprocessens samhällsfunktion är tämligen omskriven i svensk doktrin. Per Henrik Lindblom är en av de mest framstående rättsvetenskapsmännen inom detta område. En brist är dock att många av hans texter är skrivna för mer än ett decennium sedan. Eftersom denna studie är inriktad på nutida utveckling hade det varit önskvärt att underbygga funktionsdiskussionen med tidsmässigt uppdaterade argument. Min tolkning är dock att Lindbloms argument och skildringar avseende brottmålsprocessens brottbekämpningsfunktion och rättssäkerhetsfunktion fortfarande kan göras gällande vilket gjort att de ändå till stor del använts som material i denna uppsats.³⁰

Som framgick i avsnitt 1.1 anges däremot sällan de funktionella utgångspunkterna för utformningen och utvecklingen av lagstiftningen i de traditionella rättskällorna. De straffprocessuella läroböckerna inleds ofta med en diskussion om brottmålsprocessens samhällsfunktion men sällan ges något klart svar på frågan *vilken* eller *vilka* samhällsfunktioner den avser att uppfylla. Därefter övergår skildringen till en beskrivning av gällande rätt såsom

²⁹ Se exempelvis Levén & Wersäll, *En modernare rättegång – hur har det gått?*, Svensk juristtidning (SvJT) 2011 s. 18-31. Ekeberg, *En ännu modernare rättegång?*, Svensk juristtidning (SvJT) 2013 s. 169-175.

³⁰ Jfr. argument som framförs i t.ex. Forsgren, *Opertiska domare och effektiv resursanvändning*, Svensk juristtidning (SvJT) 2014 s. 217-225.

den är stiftad vid tidpunkten för författandet av läroboken. Min tolkning är det inom rättsvetenskapen gjorts en uppdelning av ämnet – antingen behandlas brottmålsprocessens funktioner *eller* behandlas regelverket som sådant.

Vad denna uppsats ha att bidra med kunskapsmässigt är att synliggöra hur intressekonflikten mellan rättssäkerhet och effektiv brottsbekämpning, de facto inverkat på brottmålsprocessens utformning och utveckling, trots att det inte uttryckligen framgått i rättskällorna. Anledningen till att lagstiftaren sällan klart anger prioriteringsordningen mellan effektiv brottsbekämpning och rättssäkerhet, är svår att besvara. En tänkbar orsak kan vara att intressekonflikten är så pass politiskt laddad att den helst tystas ned. Inom ramen för denna studentuppsats har det inte varit möjligt att studera samtliga lagreformer, vilket hade varit nödvändigt för att kunna uttala sig om brottmålsprocessens övergripande samhällsfunktion. Utifrån ett socialkonstruktivistiskt betraktelsesätt med föreställningen att lagar och regler är under ständig förändring, är dock kunskap om den nutida utvecklingsriktningen nog så viktig kännedom – vilket läsaren får genom att studera denna uppsats.

1.7 Disposition

- Kapitel 2 Redogörelse för Packers två modeller; brottsbekämpningsmodellen och rättssäkerhetsmodellen. Här presenteras även den diskussion som förts i svensk doktrin om brottmålsprocessens syfte och samhällsfunktioner. Syftet med kapitlet är att ge läsaren en övergripande bild av det som bildar de teoretiska utgångspunkterna för uppsatsens analysavsnitt.
- Kapitel 3 Kortfattad tillbakablick över rättegångsbalkens tidigare utveckling.
- Kapitel 4–7 I kronologisk ordning presenteras de fyra reformer som beskriver rättsutvecklingen av det processuella regelverket för brottmålsprocessen från 2005 till och med våren 2016. Samtliga kapitel innehåller en avslutande analys där respektive reform analyseras i ljuset av brottsbekämpningsmodellen och rättssäkerhetsmodellen.
- Kapitel 8 Uppsatsens avslutande kapitel syftar till att knyta ihop säcken och utifrån all tidigare redovisad information analysera frågeställningen hur trenden ser ut för den svenska, moderna brottmålsprocessen ifråga om att främja effektiv brottsbekämpning och/eller säkerställa hög rättssäkerhet.

2. Det teoretiska ramverket – brottmålsprocessens syfte och funktioner

Utifrån Lindbloms betraktelsesätt³¹ är det logiskt att inleda uppsatsen med en redogörelse för de teoretiska analysverktyg som tillämpats i studien och den teoretiska diskussion som förts inom rättsvetenskapen angående brottmålsprocessens syfte och samhällsfunktioner. Lindblom har uttryckt att utan kunskap om de funktionella utgångspunkterna och prioriteringen mellan dessa blir det svårt att kontrollera hållbarheten och konsekvenserna av de förslag, åsikter och tillämpningar som framförs i straffprocessuella frågor. ” [...] effekterna av en lösning kan ju inte stämmas av mot det önskade helhetsresultatet om man inte vet vad som åstundas.”³²

2.1 Brottmålsprocessens syfte

Kriminalisering syftar till att förebygga att vissa handlingar företas i samhället. Genom att kriminalisera ett visst beteende markerar lagstiftaren att handlingen eller beteendet inte är lämpligt och så pass förkastligt att det berättigar staten att ingripa med statliga tvångsmedel mot den som inte avhåller sig från beteendet. Straffbuden kan genom att verka avskräckande och moralbildande, ha en handlingsdirigerande funktion för samhällsmedborgarna.³³ ³⁴ Brottmålsprocessen, utdömning av straff och den efterföljande straffverkställigheten är förutsättningar för att straffbuden inte enbart skall bli tomma ord. Utan brottmålsprocessen skulle de straffrättsliga reglerna inte realiseras. Brottmålsprocessens syfte i förhållande till straffrätten kan således sägas vara att förstärka den avskräckande, moralbildande och handlingsdirigerande funktion som kriminalisering antas medföra.³⁵ Ekelöf har uttryckt detta som att ”Rättskipningen är till för att ge de materiella reglerna genomslagskraft ute i samhällslivet.”³⁶

I förhållande till straffrätten ställs frågan vilken samhällsfunktion som brottmålsprocessen bör uppfylla. Den huvudsakliga diskussionen inom svensk doktrin har kretsat kring frågan om brottmålsprocessen skall vara utformad på ett sätt som maximerar antalet beivrade brott och minimerar antalet felaktigt *friande* domar, alternativt på ett sätt som säkerställer att ingen oskyldig utsätts för onödiga tvångsinsatser från staten.³⁷ Diskussionen kring brottmålsprocessens funktion inom svensk doktrin är tydligt inspirerad av de modeller som utarbetats av Stanford-professorn Packer. Enligt Lindblom var Hans Klette den som först introducerade modellerna i svensk, juridisk doktrin år 1976.³⁸

³¹ Se inledande citat i avsnitt 1.1.

³² Lindblom, SvJT 1999 s. 625. Jfr. Packer, *The limits of the criminal sanction*, (1968), s. 152 f.

³³ Heidenborg, *Vad bör straffas?*, Svensk juristtidning (SvJT) 2013 s. 301-313, (s. 304 f.)

³⁴ Straffrätten uppfyller även andra syften och funktioner, en redogörelse av dessa ligger dock utanför ramen för denna uppsats.

³⁵ Lindblom, *Domstolarnas växande samhällsroll och processens förändrade funktioner - floskler eller fakta?*, Svensk juristtidning (SvJT) 2004 s. 229-262, (s. 243).

³⁶ Ekelöf & Edelstam, (2002), s. 20. Jfr. SOU 1926:32, s. 4.

³⁷ Lindblom, SvJT 2004 s. 243 ff.

³⁸ Klette, (1976), s.39 ff., Lindblom, SvJT 1999 s. 626.

2.2 Packers modeller

Packer skapade på 1960-talet två modeller som representerar varsitt konkurrerande synsätt på brottmålsprocessens övergripande funktion. Modellerna, som i svensk rätt kommit att benämnas brottsbekämpningsmodellen respektive rättssäkerhetsmodellen symboliserar varsitt komplex av värderingar och principer. Modellerna skall inte uppfattas som idealsystem och inte heller representerar någon av modellerna ett verkligt rättssystem.³⁹ Packer uttrycker själv att den som endast förespråkar en av modellerna framstår som fanatisk.⁴⁰ Istället bör läsaren ha i åtanke att modellerna är framtagna utifrån syftet att användas just som analysverktyg. Genom att applicera modellerna på olika ”problem” under brottmålsprocessens gång kan man enligt Packer besvara två frågor – (i) var på skalan mellan de två motstående modellerna befinner sig en viss rättsordning, och (ii) i vilken utvecklingsriktning är rättsordningen på väg?⁴¹ Liknande angreppssätt kommer att användas genom uppsatsen. I denna uppsats appliceras dock inte modellerna på några ”problem” utan på de lagändringar som genomförts genom de utvalda lagreformer som behandlas i uppsatsen.

2.2.1 Packers utgångspunkter

Även om Packers modeller symboliserar ytterligheter är de framtagna utifrån vissa grundförutsättningar och antaganden som för sin tid uppfattades som givna för det amerikanska rättssystemet.⁴² Det första antagandet bygger på uppfattningen att kriminalisering och lagföring är två separata processer. Det processuella förfarandet aktualiseras endast efter att det finns skäl att anta att brott har begåtts. I detta antagandet innefattas också att aktörerna i lagföringsprocessen skall respektera beslut om kriminalisering och är skyldiga att ingripa vid misstanke om brott.⁴³ Det andra antagandet är att statens befogenheter vid brottsutredningar är begränsade och att brottsutredningar och lagföring måste bedrivas med respekt för människors privatliv och säkerhet. Utan denna grundförutsättning hade ett processuellt regelverk över vad som är tillåtet överhuvudtaget varit obehövligt.⁴⁴ Det tredje antagandet bygger på uppfattningen att en person som misstänks för brott skall betraktas som ett subjekt (*independent entity*) snarare än som ett objekt under brottmålsprocessen. Med detta åsyftas att den misstänkte innehar vissa rättigheter under processen och har rätt, men ingen skyldighet, att inta en aktiv roll i brottmålsprocessen. Vad de två modellerna har gemensamt är att betrakta brottmålsprocessen som en tävlan mellan två, om än inte jämlika, så i vart fall självständiga aktörer.⁴⁵

Packers antaganden stämmer väl överens med grundförutsättningar för den svenska rättsordningen, varför modellerna har ansetts lämpliga att använda som teoretiskt ramverk för den svenska rättsutvecklingen.

³⁹ Packer (1968), s. 153.

⁴⁰ Packer, (1968), s. 154.

⁴¹ Packer, (1968), s. 153.

⁴² Packer, (1968), s. 155.

⁴³ Packer, (1968), s. 155.

⁴⁴ Packer, (1968), s. 156.

⁴⁵ Packer, (1968), s. 157.

2.3 Brottsbekämpningsmodellen

Brottsbekämpningsmodellen utgår från synsättet att brottmålsprocessens yttersta syfte är att bekämpa brottsligheten i samhället. Uppfattningen grundas på antagandet att brottsbekämpning är det viktigaste tillvägagångssättet för att upprätthålla social frihet (*social freedom*) för samhällsmedborgarna. Misslyckad brottsbekämpning antas ge incitament till mer brottslighet i samhället. Om straffrättsliga bestämmelser inte ges genomslag i praktiken kan inte den allmänna ordningen i samhället upprätthållas. Den laglydiga samhällsmedborgaren kommer att bli offer för orättfärdiga ingrepp på hans intressen, vilket leder till minskad säkerhet för hans person och egendom. Detta resulterar i att de laglydiga samhällsmedborgarnas frihet minskas. Brottmålsprocessen, med intresset för brottsbekämpning som ledstjärna, anses således som en garant för social frihet.⁴⁶ Nedan presenteras brottmålsprocessens kärnvärden enligt brottsbekämpningsmodellens ideal.

2.3.1 Effektivitet

Effektivitet är ett kärnbegrepp inom brottsbekämpningsmodellen. Stor tonvikt läggs vid processens förmåga att upptäcka brott, finna misstänka, avgöra skuldfrågan och bestämma lämpliga straffåtgärder. Med effektivitet åsyftas således brottmålsprocessens förmåga att utreda och beivra brott. I detta hänseende premieras kvantitativ brottsbekämpning då målsättningen är att utreda och beivra så många brott som möjligt. Brottsbekämpningsmodellen utgår från antagandet att samhällets resurser är begränsade och att antalet begångna brott är mycket stort. Detta resulterar i att man uppmuntrar snabbhet och beslutsamhet i brottmålsprocessen. Snabbhet främjas om brottmålsprocessen är informell (*informality*) och enhetlig (*uniformity*). Beslutsamhet främjas om man minimerar antalet tillfällen för den misstänkte att förhåla och göra invändningar (*occasions for challenge*) mot processen.⁴⁷

2.3.2 Informellt och enhetligt förfarande

Enligt brottsbekämpningsmodellens ideal är ett informellt förfarande att föredra framför ett formellt förfarande. Med detta avses exempelvis att omständigheter som framkommer vid ett förhör på en polisstation likaväl kan läggas till grund för bedömningen av skuldfrågan som om omständigheterna framkommer vid ett korsförhör inför domstol.⁴⁸ En informell brottmålsprocess resulterar i att man snabbare kan avföra de personer som är oskyldiga, och istället lägga resurser på de personer som förmodligen är skyldiga till brott.⁴⁹

Att brottmålsprocessen skall präglas av enhetlighet innebär att processen skall bestå av rutinmässiga och standardiserade procedurer. Packer gör liknelsen mellan brottmålsprocessen och ett löpande rullband (*conveyor belt*) som hanterar en strid ström av ärenden. Längs med rullbandet finns vissa kontrollstationer som handlägger ärendet på det sätt som krävs för att föra

⁴⁶ Packer, (1968), s. 158.

⁴⁷ Packer, (1968), s. 158 f.

⁴⁸ Packer, (1968), s. 159.

⁴⁹ Packer, (1968), s. 160.

ärendet framåt. En lyckad brottmålsprocess definieras som en process där oskyldiga tidigt kan sållas bort från utredningen, och att skyldiga personer döms så snabbt som möjligt.⁵⁰

2.3.3 Skuldpresumtion

I syfte att kunna hantera ett stort antal brott är utgångspunkten att de personer som misstänks för brott faktiskt är skyldiga till brottet. Brottsutredningen syftar således till att ”sälla bort” oskyldiga personer från utredningen allteftersom. Aktörerna i brottsutredningen och lagföringsprocessen anlägger således en skuldpresumtion (*presumption of guilt*) mot de misstänka. Skuldpresumtion är ingen bindande princip eller en regel utan snarare en attityd och inställning hos de rättsliga aktörerna. Polis och åklagare tillerkänns förmågan att avgöra om skuldpresumtionen skall bestå eller om en person kan antas vara oskyldig. Skuldpresumtion är med andra ord en förhandsbedömning om utgången i målet.⁵¹

Enligt brottsbekämpningsmodellen är de brottsutredande myndigheterna de bästa aktörerna för att frambringa pålitliga fakta (*fact-finding*). Tonvikten för hela brottmålsförandet läggs därför i brottmålsprocessens inledande fas (förundersökningsstadiet).⁵² Detta motiverar vida befogenheter för brottsutredande myndigheter att genomföra kroppsvisitationer, husrannsakingar och andra utredningsåtgärder. Premissen är att endast skyldiga personer har något att dölja.⁵³ En domstolsprövning är inte nödvändig i de fall det inte finns något tvivel om den misstänktes skuld redan på ett tidigt stadium av processen. Ett erkännande kan således läggas till grund för en fällande dom utan att detta har prövats av domstol. När brottsbekämpningsmodellen fungerar som bäst finns två alternativa möjligheter; (i) den misstänkte förklaras oskyldig och avförs från utredningen eller (ii) den misstänkte erkänner brott. När brottsbekämpningsmodellen fungerar som bäst behövs således ingen formell ackusatorisk process och domstolsprövning överhuvudtaget.⁵⁴

2.4 Rättssäkerhetsmodellen

Rättssäkerhetsmodellen skall inte förstås som en motsats till brottsbekämpningsmodellen i bemärkelsen att rättsäkerhetsmodellen inte eftersträvar effektiv brottsbekämpning. Även rättssäkerhetsmodellen bygger på uppfattningen att brottsbekämpning är ett viktigt element i samhällets strävan att upprätthålla allmän ordning i samhället. Vad som utmärker rättssäkerhetsmodellen är däremot den svaga tilltron till människans förmåga att ”utröna sanningen” och framhäver därför betydelsen av en formell, ackusatorisk process.⁵⁵ Nedan presenteras brottmålsprocessens kärnvärden enligt rättssäkerhetsmodellens ideal.

⁵⁰ Packer, (1968), s. 160.

⁵¹ Packer, (1968), s. 160 f.

⁵² Packer, (1968), s. 162.

⁵³ Packer, (1968), s. 167.

⁵⁴ Packer, (1968), s. 162.

⁵⁵ Packer, (1968), s. 163.

2.4.1 Effektivitetshämmande

Rättssäkerhetsmodellen bygger på uppfattningen brottmålsprocessens slutresultat; utdömning av straff, är statens yttersta maktmedel mot den enskilde samhällsmedborgaren och att makt alltid kan missbrukas. Maximal effektivitet likställs därför med maximal tyranni. Med dessa utgångspunkter skall brottmålsprocessen utformas på ett sätt som förhindrar, eller åtminstone försvårar, för de statliga myndigheterna att arbeta med maximal effektivitet. Brottmålsprocessen kan därför liknas en hinderbana snarare än som ett löpande rullband. Staten måste passera vissa hinder (*impediments*) innan den tillåts att utöva sina yttersta maktmedel. Detta resulterar i att kravet på antalet fällande domar ställs relativt lågt och att kvalitet prioriteras framför kvantitet i det brottsutredande arbetet och den dömande verksamheten.⁵⁶

2.4.2 Formalitet

Formalitet utgör ett kärnvärde för rättssäkerhetsmodellen. Till skillnad från brottsbekämpningsmodellen som sätter hög tilltro till förmågan hos enskilda tjänstemännen inom de brottsutredande myndigheterna att utröna sanningen förkastar rättssäkerhetsmodellen denna tilltron. Rättssäkerhetsmodellen betonar risken av mänskliga fel och vad som framkommer i ett polisförhör behöver därför inte vara korrekt återgivande av ett verkligt händelseförlopp. I stressade situationer försämras människors iakttagelseförmåga. Vittnen och brottsoffer kan därför ge en missvisande bild av ett händelseförlopp. Det kan finnas flera incitament för en oskyldig person att erkänna sig skyldig till brott och förhørsledare kan dra felaktiga slutsatser och feltolkningar av vad som framkommer under förhör. Sammantaget leder dessa hänsynstaganden till att rättssäkerhetsmodellen avvisar informella förfaranden och betonar vikten av en formell, akusatorisk process där den misstänkte får en reell möjlighet att bemöta brottsanklagelserna och får skuldfrågan prövad av en opartisk och offentlig domstol.⁵⁷

2.4.3 Doktrinen om rättslig skuld

Rättssäkerhetsmodellen bygger på doktrinen om rättslig skuld (*doctrine of legal guilt*). Denna innebär att det inte räcker med att bevisligen fastslå att en person faktiskt har gjort sig skyldig till brott. Därtill – i linje med kravet på formalitet – måste personen förklaras skyldig i enlighet med vissa procedurregler. Således måste regler om domstolens behörighet, jurisdiktion, preskription, straffmyndighet, dubbelbestraffningsförbud etc. beaktas i lagföringsprocessen. Procedurregler av detta slag motiveras av att den dömande verksamheten skall vara förutsägbar. Om procedurregler inte efterföljs saknar det betydelse om det faktiskt kan konstateras att den misstänkte har gjort sig skyldig till brott. Den misstänkte är ändå rättsligt oskyldig (*legally innocent*) till gärningen. Staten måste passera alla dessa procedurregler/”hinder” längs processens gång för att kunna fastslå rättslig skuld och för att kunna utöva tvångsmedel mot individen.⁵⁸

⁵⁶ Packer, (1968), s. 166.

⁵⁷ Packer, (1968), s. 163.

⁵⁸ Packer, (1968), s. 166.

Rätts säkerhetsmodellen genomsyras även av oskuldspresumtion (*presumption of innocence*). Oskuldspresumtion innebär att fram tills att behörig domstol har fastställt skuldfrågan skall den misstänkte betraktas utifrån synsättet att skuldfrågan är en öppen fråga. Oskuldspresumtion har inget att göra med det troliga utfallet i skuldfrågan och skall därför inte uppfattas som en motsats till skuldspresumtion. Istället är oskuldspresumtion en uppmaning till de aktörer som hanterar den misstänkte under brottsutredningen att inte döma den misstänkte på förhand.⁵⁹

2.5 Jämförelse mellan modellerna

Vad modellerna har gemensamt är uppfattningen att brottmålsprocessen är nödvändig i ett samhälle för att upprätthålla allmän ordning. Vad som skiljer modellerna emellan är frågan om hur (*rätts*)säker respektive *effektiv* processen skall vara. Brottsbekämpningsmodellen accepterar att processen genererar ett relativt stort antal felaktigt fällande domar. Acceptansnivån sträcker sig till en tröskel där målsättningen att bekämpa brottslighet minskar – antingen pga. att ett så stort antal brottslingar redan sitter bakom lås och bom, alternativt för att brottmålsprocessen har tappat sin avskräckande effekt då allmänheten uppfattar brottmålsprocessen som alltför opålitlig. Rätts säkerhetsmodellen grundas däremot på en motsatt uppfattning. Målsättningen för brottmålsprocessen är lika mycket att skydda oskyldiga från att bli felaktigt dömda som att fälla personer som är skyldiga till brott. Processen måste därför garantera mycket hög säkerhet vilket innebär att avkall måste göras på effektiviteten i den mån effektiviteten äventyrar säkerheten.^{60 61}

2.6 Kritik mot Packers modeller

Det kan med fog ifrågasättas om modeller som utarbetats för snart 50 år sedan fortfarande kan göras gällande vid analys av en modern brottmålsprocess. Exempelvis har Packers modeller på senare år kritiserats för att de inte tar hänsyn till brottsofferrelaterade intressen. Modellerna är även utarbetade utifrån Packers antagande om att det finns ett orsakssamband mellan polisiära befogenheter och mängden kriminalitet. Kritiker har påstått att Packer saknar empiriskt stöd för ett sådant antagande och menar att kriminalitet snarare är beroende av ekonomiska och sociala faktorer i samhället.⁶²

Kritik har även framförts inom svensk juridisk doktrin. Lindblom har poängterat att det inte verkar finnas något orsakssamband mellan en stats utgångspunkt i frågan om brottmålsprocessens samhällsfunktion och graden av ”liberalism” i brottsbekämpningen. Han menar att graden av rätts säkerhet i ett samhälle är beroende av fler faktorer än

⁵⁹ Packer, (1968), s. 161.

⁶⁰ Packer, (1968), s. 164 f.

⁶¹ Min tolkning är att rätts säkerhetsmodellen grundas på den ”traditionella” definitionen av rätts säkerhetsbegreppet vilken enbart innefattar ”den enskilde lagöverträdarens” rättigheter *gentemot* den offentliga makten. Jfr. begreppets modernare definition där rätts säkerhetsbegreppet också innefattar att samhällsmedborgarna skall skyddas från brott (”rättskydd”). Se exempelvis Thelin, *Sverige som rättsstat*, (2001), s. 62.

⁶² Landström, *Åklagaren som grindvakt: en rättsvetenskaplig studie av åklagarens befogenheter vid utredning och åtal av brott*, (2011) s. 37.

brottmålsprocessen som sådan. Som exempel anger Lindblom att USA, som utformat brottmålsprocessen med rättssäkerhet som ledstjärna, är ett av de länder i världen som håller flest medborgare inlåsta och att mycket talar för att många av dessa är oskyldigt dömda.⁶³

Med kritiken i beaktande bör det återigen framhållas att modellerna inte är normativa och att ingen av modellerna varken representerar något idealsystem eller en verklig rättsordning. Packers modeller är analysverktyg och därför är de tidlösa och användbara som just teoretiskt ramverk.

2.7 En översikt av funktionsdiskussionen i svensk doktrin

Angående frågan om brottsbekämpning kontra rättssäkerhet i brottmålsprocessen har Lindblom anfört att brottmålsprocessens funktion inte nödvändigtvis behöver vara det ”ena” eller det ”andra” och inte heller motverkar dessa intressen varandra per automatik. Att endast tillskriva brottmålsprocessen en funktion kan snarare få den att verka kontraproduktivt. Med en alltför hög strävan att minimera antalet felaktigt *friande* domar riskerar även oskyldiga att utsättas för straff. En sådan rättstillämpning sänker allmänhetens förtroende för både lagstiftning och den dömande verksamheten vilket i sin tur kan resultera i reducerad laglydnad i samhället.⁶⁴ En effektiv brottsbekämpning kräver därför att rättssäkerheten upprätthålls genom att det är lika viktigt att oskyldiga frikänns som att skyldiga fälls till ansvar för sina brott. Lindblom menar att regler som främjar bevisföring och som ger goda förutsättningar för korrekt bevisvärdering är exempel på regler som är gynnsamma både utifrån ett brottsbekämpningsintresse och ett rättssäkerhetsintresse eftersom de förhindrar felaktiga domar av båda slagen.⁶⁵ Sistnämnda ställningstagande ställer sig även Ekelöf och Edelstam bakom.⁶⁶

Lindblom argumenterar även för att man bör inta ett mer nyanserat perspektiv på brottmålsprocessens samhällsfunktion med insikten om att funktionen kan variera under processens olika skeenden. Ett sådant ”*differentierat funktionstänkande*” bygger på tanken att brottmålsprocessen kan delas in i flera faser såsom (i) förundersökningsstadiet, (ii) huvudförhandling, (iii) överläggning och dom samt (iv) straffverkställighet. Till varje fas anknyts olika funktioner.⁶⁷ Justitiekanslern stödjer ett differentierat funktionstänkande och hävdar att domstolsprocessens primära uppgift är att upprätthålla rättssäkerheten, medan förundersökningsstadiet drivs av brottsbekämpningsintressen.⁶⁸

Lindblom har dock även framfört att brottmålsprocessen i sin helhet kan utgöra ett led i brottsbekämpningen om man ser till processen i stort – som samhällsinstitution. En specifik brottmålsprocess och förfarandereglerna för denna fyller däremot en rättssäkerhetsfunktion.⁶⁹ En annan ståndpunkt som framförts i debatten är att brottmålsprocessens funktion är att finna

⁶³ Lindblom, SvJT 1999 s. 626.

⁶⁴ Lindblom, SvJT 1999 s. 628.

⁶⁵ Lindblom, SvJT 2004, s. 244.

⁶⁶ Ekelöf & Edelstam, (2002), s. 30.

⁶⁷ Lindblom, SvJT 1999 s. 633.

⁶⁸ JK, *JK:s rättssäkerhetsprojekt* (2006), s. 36.

⁶⁹ Lindblom, SvJT 2004, s. 244.

den materiella sanningen. Med detta åsyftas att antalet felaktiga domar – såväl felaktigt friande, som felaktigt fällande, skall minimeras. Strävan är att skapa bästa möjligheter för en ”riktig” dom. Brottmålsdomen skall så långt som möjligt överensstämma med ”sanningen” eller ”verkligheten”.⁷⁰ Såväl brottsbekämpningsmodellen som rättssäkerhetsmodellen är båda, åtminstone delvis, konstruerade för att uppnå detta – frågan är till priset av vad.

Vid sidan om diskussionen kring funktionerna rättssäkerhet och brottsbekämpning har det i doktrin även gjorts gällande att domstolen i brottmålsprocessen uppfyller en *politisk kontrollfunktion* och till viss del en *rättsskapande funktion*. Domstolen genomför kontinuerlig lagprövning och säkerställer att strafflagstiftning inte utformas och tillämpas i strid mot över- eller sidoordnade normer och den politiska kontrollfunktionen har således fått en växande betydelse sedan EU-rättens och Europakonventionens inträde i svensk rätt. Domstolens rättsskapande funktion har dock begränsad verkan inom brottmålsprocessen. Detta beror på att rättskipningen måste ta hänsyn till legalitetskrav i större utsträckning inom straffrätten än inom civilrättsliga rättsområden.⁷¹

På senare år har det även lyfts fram att brottmålsprocessen kan tillgodose andra samhällseliga värden, även om dessa måhända inte är brottmålsprocessens huvudsakliga syften eller funktioner. Exempelvis har det gjorts gällande att brottmålsprocessen tillgodoser samhällsmedborgarnas demokratiska och psykologiska behov av att *delta* och uttrycka sig över beslut som rör dem själva. Brottmålsprocessen kan även ge *upprättelse* för en person som är oskyldigt misstänkt för brott eller ge upprättelse för brottsoffer. Slutligen kan brottmålsprocessen även utgöra ett viktigt led till *försoning* mellan brottsoffer och gärningsman.⁷²

2.8 Packers modeller som analysverktyg – författarens kommentar

Packer framställer brottsbekämpningsmodellen och rättssäkerhetsmodellen som två motstående modeller som tillgodoser motstridiga intressen. Betoning av det ena kräver avkall på det andra vilket enligt Packer gör det möjligt att utröna var på skalan mellan de två modellerna en rättsordning befinner sig och i vilken utvecklingsriktning en rättsordning är på väg. Som nyss redogjordes har det i svensk doktrin däremot framförts att man inte nödvändigtvis behöver inta ett sådant smalt förhållningssätt till brottmålsprocessens funktioner. Vissa processregler tillgodoser dubbla intressen och kan främja eller stjälpå både brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion och rättssäkerhetsfunktion på samma gång. Detta är en uppfattning som jag delar med Lindblom, Ekelöf och Edelstam. I denna uppsats har jag därför valt att inta ett bredare perspektiv på brottmålsprocessens funktioner och deras inbördes förhållande till varandra än Packer själv. Min tolkning är med andra ord att utvecklingsriktningen inte enbart behöver gå åt det ena eller andra hållet.

⁷⁰ Eklund & Lindell, (2005) s. 22, Lindblom, *Straffprocessens samhällsfunktioner*, i Festskrift till Gammeltoft-Hansen, (2004) s. 411–421, (s.417).

⁷¹ Lindblom, SvJT 2004 s. 245.

⁷² Lindblom, SvJT 2004 s. 251.

3. Från äldre till nya rättegångsbalken

För att kunna uttala sig i frågan om i vilken utvecklingsriktning den moderna brottmålsprocessen är på väg, krävs det att man vet vad man har att utgå ifrån. Lindblom har beskrivit den svenska domstolsprocessens utveckling som en dialektisk utveckling enligt schemat tes – antites – syntes. Den äldre rättegångsbalken från 1734 (tes) ersattes med en total motsats i form av nya rättegångsbalken 1948 (antites), och den postmoderna rättsutvecklingen har präglats av att finna kompromisslösningar mellan de två tidigare förfarandena (syntes).⁷³ Nedan följer en kort beskrivning av särdragen för äldre och nya rättegångsbalken, samt utvecklingen därefter.

3.1 Äldre rättegångsbalken

Enligt Lindblom uppfattades brottmålsprocessen enligt 1734 års rättegångsbalk primärt som ett led i brottsbekämpningen. Domstolens uppgift i brottmål var att utdöma straff som skulle ge allmänpreventiv verkan för samhällsmedborgarna.⁷⁴ Den äldre rättegångsbalken präglades av tre karaktäristiska särdrag som här kort skall beskrivas – den legala bevisteorin, det muntlig-protokollariska systemet och de inkvisitoriska inslagen.

Den legala bevisteorin innebar att det genom lag framgick vilka bevismedel som var tillåtna och hur de skulle värderas i rättegången. Enligt den äldre ordningen kunde domaren således inte döma efter sin egen övertygelse utan var tvungen att förhålla sig till de olika bevismedlens värdegradering.⁷⁵ Att förfarandet var muntlig-protokollariskt innebar att processen byggde på en kompromiss mellan muntlighet och skriftlighet. Trots att brottmålsprocessen innehöll muntliga förhandlingar var det endast vad som fanns nedtecknat i domarens protokoll som utgjorde processmaterial och som fick läggas till grund för domen.⁷⁶ Ett tredje utmärkande särdrag för domstolsprocessen enligt den äldre rättegångsbalken var den inkvisitoriska karaktären. Denna innebar att domstolen både ledde utredningsarbetet och bedömde bevisningen i målet. Domaren ansvarade såväl för brottsutredning som lagföring, och skulle inom ramen för detta beakta omständigheter som talade till förmån för den tilltalade. Att förfarandet var utformat på detta sätt hängde samman med att parterna under denna tid sällan varken hade juridisk utbildning eller de kunskaper som krävdes för att föra talan i process.⁷⁷

3.2 Nya rättegångsbalken

I förarbetena till nya rättegångsbalken betonades att domstolens huvudsakliga uppgift var att utreda *den materiella sanningen*.⁷⁸ Därigenom framhövdes brottmålsprocessens rättsäkerhetsfunktion på ett sätt som var nytt för tiden. I förarbetena läses ”*Med nutida*

⁷³ Lindblom, *Tes, antites och syntes – perspektiv på processrätten*, Svensk juristtidning, (SvJT) 1984 s. 785–800.

⁷⁴ Lindblom, SvJT 1984 s. 796 f.

⁷⁵ Lindblom, SvJT 1984 s. 786.

⁷⁶ Lindblom, SvJT 1984 s. 788 f.

⁷⁷ Lindblom, SvJT 1984 s. 792 f.

⁷⁸ SOU 1926:32, s. 4.

uppfattning om förhållandet mellan samhället och individen är det ej mindre viktigt, att en oskyldig frikännes, än att en skyldig dömes."⁷⁹ I syfte att ge domstolen goda förutsättningar att utföra sin uppgift övergick man från en process av inkvisitorisk karaktär med tillämpning av legal bevisteori till en ackusatorisk brottmålsprocess med fri bevisprövning. Principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration infördes som grundsatser för processen. Dessa grundsatser ansågs skapa bäst förutsättningar för domstolens fria bevisvärdering och därmed skapades bäst förutsättningar för domstolen att avge materiellt riktiga domar.⁸⁰

Det ansågs även viktigt att domaren intog en objektiv och fullt opartisk roll i processen. Detta föranledde att brottmålsprocessen fick sin ackusatoriska karaktär. I en ackusatorisk process disponerar parterna över processen medan domstolen intar en passiv roll vars främsta uppgift är att bedöma det material som parterna lagt fram. Den svenska brottmålsprocessen är idag huvudsakligen ackusatorisk, men innehåller även vissa inkvisitoriska inslag. Som exempel på inkvisitoriska inslag kan nämnas att domstolen på eget initiativ kan begära kompletterande förundersökningsåtgärder och bevisning. Även påföljdsbestämningen är inkvisitorisk då domstolen ansvarar både för att införskaffa underlag för en lämplig påföljdsbestämning samt bestämmer påföljden oberoende av parternas yrkanden i denna del.⁸¹ De inkvisitoriska inslagen i nya rättegångsbalken motiveras av att det faktum att parterna inte är jämställda eftersom åklagare har att tillgå större utredningsresurser än den tilltalade. Därutöver förutsätter en ackusatorisk process att parterna är aktiva under processens gång. Detta krav har ansetts orimligt i förhållande till den tilltalade som pga. okunskap, ovilja eller passivitet inte kan tillvarata sina processuella intressen. I syfte att eliminera risken för oriktiga domar ansvarar därför domstolen för utredningens fullständighet och erhåller befogenhet att vidta vissa utredningsåtgärder på egen hand.⁸²

3.3 Rättegångsbalkens postmoderna utveckling

Som ovan beskrivits utgjorde nya rättegångsbalken, precis som Lindblom hävdade, en total motreaktion mot den äldre rättegångsbalken. Domstolens samhällsfunktion förändrades, vilket ställde nya krav på förfarandet. Rättsskipningen enligt nya rättegångsbalken skulle präglas av ”säkerhet, skyndsamhet och billighet”⁸³, vilket var motsatsen till vad som utmärkte den äldre rättsordningen med t.ex. långa handläggningstider, höga samhällskostnader och bristfällig offentlighet.⁸⁴ Från vissa håll har det dock hävdats att motreaktionen blev en överreaktion och att problemen med långsamhet och höga kostnader kvarstod även efter muntlighet-, omedelbarhet- och koncentrationsprincipens inträde 1948.⁸⁵ Så, vad har då hänt med rättegångsbalken sedan dess?

⁷⁹ SOU 1926:32, s. 5.

⁸⁰ SOU 1938:44 s. 22 ff.

⁸¹ Forsgren, *Opertiska domare och effektiv resursanvändning*, SvJT 2014 s. 217–225, (s. 219 ff.).

⁸² Ekelöf & Edelstam, (2002), s. 72 ff.

⁸³ SOU 1926:31, s. 17.

⁸⁴ SOU 1926:31, s. 17 ff.

⁸⁵ SOU 2001:103, s. 78, Lindblom, *Rättegångssalens väggar – om domstolsprocessen i tid och rum*, Svensk juristtidning (SvJT) 2002 s. 1–11, (s. 4).

Enligt Lindbloms förklaringsmodell har rättsutvecklingen sedan 1948 gått mot att finna en gyllene medelväg – en syntes – mellan den äldre och nya rättegångsbalken. Lagstiftaren övergav tanken att en ensam princip t.ex. muntlighet eller skriftlighet, ger lösningen på alla problem. Istället har lagstiftarens ledstjärna för reformarbetet sedan 1948 varit *flexibilitet*. Lagstiftarens strävan att åstadkomma kortare handläggningstider och lägre samhällskostnader har således inte skett genom en ökning utan en *minskning* av muntlighet, omedelbarhet och koncentration.⁸⁶

Under 1900-talets andra hälft avlastades domstolen med arbetsuppgifter genom t.ex. utvidgad användning av summariska processförfaranden⁸⁷, och kraven på muntlighet, omedelbarhet och koncentration mjukades upp till viss del. Trots det påstod lagstiftaren i början av 1990-talet att domstolarna befann sig i kris.⁸⁸ Den främsta anledningen angavs vara förhöjd arbetsbelastning till följd av att den anmälda brottsligheten ökat⁸⁹ och att brottmålen blivit allt större och mer komplicerade.⁹⁰ Utökade resurstillskott till rättsväsendet ansågs inte ensamt kunna uppfylla de förändringskrav som det modernare samhället ställde på brottmålsprocessen.⁹¹ Ett omfattande reformarbete påbörjades därför av lagstiftaren för att se över domstolarnas uppgifter, arbets sätt och organisation. Det är alltså i slutet (?) av detta utvecklingsarbete som denna uppsats tar vid.

3.4 Målsättningar för 2000-talets reformering av domstolsprocessen

I en skrivelse år 1999 anförde dåvarande regering att det påbörjade arbetet att utveckla domstolsväsendet skulle drivas vidare. I inledningskapitlet till skrivelsen anfördes följande:

*Rättsväsendet skall sörja för medborgarnas rättstrygghet och rättssäkerhet. Medborgarnas rätt att få sin sak prövad i domstol är grundläggande i en demokratisk rättsstat. För att denna rättighet skall ha en faktisk innebörd fordras att domstolsväsendet fungerar väl. Alla mål och ärenden vid domstolarna skall handläggas på ett rättssäkert och ändamålsenligt sätt och med rimliga handläggningstider.[...]Arbetet syftar bl.a. till att göra verksamheten mer flexibel och mindre sårbar, säkerställa och ytterligare höja kompetensen inom domstolsväsendet och se till att domstolarna är attraktiva arbetsplatser.*⁹²

För det fortsatta reformarbetet av domstolsväsendet angavs följande som vägledande målsättningar:⁹³

- Reformeringen av domstolsväsendet skall bedrivas med utgångspunkt i de krav som medborgarna har rätt att ställa på snabbhet, kvalitet, service och med beaktande av domstolarnas särskilda roll.

⁸⁶ Lindblom, SvJT 2002 s. 4. Se exempelvis Prop. 1986/87:89 som innebar att principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration mjukades upp.

⁸⁷ Jfr. Strafföreläggande och föreläggande om ordningsbot enligt RB 48 kap.

⁸⁸ SOU 1991:106, s. 19.

⁸⁹ År 1950 anmäldes 195 261 brott i Sverige. År 2015 anmäldes 1 503 399 brott i Sverige. Enligt statistik tillgänglig på Brå:s hemsida: <http://www.bra.se/bra/brott-och-statistik/statistik/anmalda-brott.html> I länken ”Anmälda brott från och med 1950”.

⁹⁰ Kommittédirektiv (Dir.) 1989:56.

⁹¹ Dir. 1989:56, SOU 1991:106 s. 19.

⁹² Skr. 1999/2000:106, s. 4.

⁹³ Listan över målsättningarna är i sin helhet hämtat från Skr. 1999/2000:106, s. 8.

- Renodlingen av domstolarna och renodlingen av domarnas arbete till dömande verksamhet skall fortsätta.
- Tyngdpunkten i den dömande verksamheten skall ligga i första instans.
- Kvaliteten i den dömande verksamheten skall säkerställas.
- Domstolarna skall vara moderna och attraktiva arbetsplatser för att locka kvalificerade medarbetare.
- Domstolsorganisationen skall utformas för att garantera hög kompetens i allt dömande.
- Dömande verksamhet skall finnas nära medborgarna och bedrivas i alla delar av landet.

3.5 Förbättringar av det processuella regelverket

I syfte att uppfylla ovan angivna övergripande målsättningar har ett flertal reformer vidtagits sedan 2005. Som beskrevs i avsnitt 1.3 har lagstiftaren delat upp reformarbetet i fyra kategorier. I denna uppsats studeras reformer som är avsedda att *förbättra det processuella regelverket*. Med förbättringar av det processuella regelverket avses lagstiftningsåtgärder som syftar till att göra förfarandereglererna mer ändamålsenliga. Huruvida regelverket är ändamålsenligt måste bedömas utifrån flera faktorer som kan variera under tid, vilket har motiverat en kontinuerlig översyn av regelverket. Exempelvis är ändamålsenligheten beroende av den tekniska utvecklingen, brottslighetens utveckling, frekvensen av olika måltyper och värderingar i samhället.⁹⁴ Med förbättringar av det processuella regelverket har lagstiftaren med andra ord avsett att anpassa förfarandereglererna till de krav som det nutida samhället ställer på domstolsförfarandet, och öppna upp för att utnyttja de lösningar som modern teknik erbjuder.⁹⁵

⁹⁴ Skr. 1999/2000:106, s. 36.

⁹⁵ Skr. 2003/2004:153, s. 3.

4. 2005 års reform – ”En modernare rättegång”⁹⁶

Reformen ”En modernare rättegång” (EMR) trädde ikraft 2008 och innebar stora förändringar för domstolsförfarandet i brottmål. Det övergripande syftet med reformen var att modernisera rättegångsförfarandet i allmän domstol och skapa ett förfarande som uppfyllde kraven på en rättssäker, effektiv och ändamålsenlig handläggning av mål och ärenden.⁹⁷ Konkret innebar reformen en generell modernisering av domstolsförfarandet, speciellt avseende bättre utnyttjande av modern teknik i domstolen. Vidare försköts tyngdpunkten i processen till första instans och mer flexibla handläggningsregler infördes i syfte att kunna anpassa handläggningen av mål och ärenden till förhållandena i det enskilda fallet. På lagregelnivå tog sig detta till uttryck bl.a. genom (i) nya bevisupptagningsregler för muntlig bevisning i hovrätt, (ii) möjligheten för tingsrätt att avgöra vissa brottmål genom skriftlig handläggning infördes, och (iii) kravet på muntlighet under huvudförhandling mjukades upp. En redogörelse av dessa lagändringar presenteras nedan.

4.1 Nya bevisupptagningsregler för muntlig bevisning i hovrätt

4.1.1 Lagstiftarens motivuttalanden

Utifrån målsättningen att effektivisera rättskipningen och göra brottmålsprocessen mer ändamålsenlig ansågs det nödvändigt att införa en bättre funktionsfördelning instanserna emellan. I syfte att förstärka hovrättens roll som överprövningsinstans fanns behov av att reformera regelverket så att förfarandet i hovrätten inriktades på en granskande överprövning av tingsrättens avgörande och inte på en omprövning.⁹⁸ I motivuttalandena uttalades att hovrätten primärt är en garant för materiellt riktiga avgöranden och att instansens huvudsakliga uppgifter därför är att kontrollera överklagade tingsrättsdomar, samt övervaka att rättegången i tingsrätt genomförs i överrensstämmelse med de processuella reglerna.⁹⁹

Innan reformen var hovrättsförfarandet utformat på ett sätt som medförde att prövningen i hovrätt var mer omfattande än som var motiverat för att uppfylla en kontrollerande funktion. Med beaktande av utformningen av de s.k. tilltrosreglerna¹⁰⁰ var omförhör med förhörspersoner ofta tvungna att hållas i hovrätten. Detta resulterade i att det var svårt att upprätthålla en kontrollfunktion när bedömningsunderlaget ofta skilde sig åt från tingsrättens underlag.¹⁰¹

I förarbetena till reformen gjordes det även gällande att den dåvarande regleringen resulterade i att hovrätten fick ett *sämre* bevisvärderingsunderlag än det som tingsrätten haft för sin bedömning. Detta berodde på den tid som förflutit mellan prövningarna i de två instanserna. Som exempel anfördes att tidsutdräkten innebar försämrat minne hos förhörspersoner. Det

⁹⁶ Lag (2005:683) om ändring i rättegångsbalken.

⁹⁷ Prop. 2004/05:131, s. 1. Jfr. Dir. 1999:62, s. 2.

⁹⁸ Prop. 2004/05:131, s. 200.

⁹⁹ Prop. 2004/05:131, s. 171.

¹⁰⁰ RB 51 kap. 23§.

¹⁰¹ DS 2001:36, s. 97, Bylander, *Behovet av att ställa ytterligare frågorenligt 35 kapitlet 13 § andra stycket andra meningen rättegångsbalken*, Svensk juristtidning (SvJT) 2008 s. 658–668, (s. 658 f.)

ansågs även föreligga risk att förhörspersoner påverkats av den redan fällda tingsrättsdomen och att förhörspersonen vid ett hovrättsförhör snarare strävade efter att minnas vad som sagts i tidigare tingsrättsförhör än vad som verkligen hänt.¹⁰²

Sammantaget ansåg lagstiftaren att behovet av bevisupptagning omedelbart inför rätten inte gjorde sig gällande på samma sätt i hovrätt som vid tingsrätt och det ansågs väsentligt att möjliggöra för hovrätten i högre grad kunna grunda sin prövning på samma material som tingsrätten grundat sin bedömning på. Frågan om hur ”gammal”, muntlig bevisning,¹⁰³ skulle presenteras för hovrätten var därför av stor praktisk och principiell betydelse.¹⁰⁴

4.1.2 Dokumentation av muntlig bevisning

Tack vare teknikens utveckling ansåg lagstiftaren att en uppspelning i hovrätt av ett förhör som dokumenteras genom videoupptagning i tingsrätt generellt sett utgjorde ett lika gott underlag för bevisvärdering som ett omförhör.¹⁰⁵ Mot den angivna bakgrunden infördes huvudregeln om att dokumentera samtliga berättelser som lämnas i bevis syfte vid tingsrätt genom ljud- och bildupptagning.¹⁰⁶ Avsikten med att dokumentera förhör på detta sätt var främst för att videoupptagningen från tingsrättsförhöret skulle ersätta de omförhör som tidigare regelmässigt hållits i hovrätten. Antalet omförhör i hovrätt kunde härigenom minskas utan att hovrättsens möjligheter att bedöma utsagan försämrades.¹⁰⁷ Flera positiva effekter förväntades härigenom uppnås, t.ex. en kostnadseffektivare och mer ändamålsenlig hovrättsprocess med smidigare huvudförhandlingar, och antalet inställda huvudförhandlingar i hovrätt förutspåddes minska. Den nya regleringen skulle även innebära positiva effekter för vittnen och brottsoffer som framöver skulle slippa återberätta sina erfarenheter i flera instanser.¹⁰⁸

4.1.3 Presentation av ”gammal” muntlig bevisning i hovrätt

Mot bakgrund av ovan anförda motiv förändrades regleringen avseende bevisupptagning i hovrätt.¹⁰⁹ En ny huvudregel infördes som innebar att muntlig bevisning i hovrätt skall läggas fram genom en uppspelning av den videoupptagning som gjorts av förhöret i tingsrätt. Endast i undantagsfall och under förutsättning att *ytterligare frågor behöver ställas* får ny bevisupptagning ske i hovrätt. Ett sådant s.k. ”tilläggsförhör” inleds genom att videoupptagningen från tingsrätten först spelas upp.¹¹⁰ ¹¹¹ Regeln tillämpas på samtliga förhörspersoner, inklusive tilltalad och målsägande.¹¹² Övriga förutsättningar för bevisupptagning i hovrätt behölls oförändrade i förhållande till sin tidigare lydelse.

¹⁰² Prop. 2004/05:131, s. 200 f.

¹⁰³ Med ”gammal” bevisning avses bevis som redan tagits upp vid tingsrätt.

¹⁰⁴ Prop. 2004/05:131, s. 200 f.

¹⁰⁵ Prop. 2004/05:131 s. 106, 201.

¹⁰⁶ RB 6 kap. 6§.

¹⁰⁷ Prop. 2004/05:131, s. 106.

¹⁰⁸ Prop. 2004/05:131, s. 202.

¹⁰⁹ RB 35 kap. 13§ andra stycket.

¹¹⁰ RB 36 kap. 16§ andra stycket.

¹¹¹ Prop. 2004/05:131, s. 165.

¹¹² Prop. 2004/05:131, s. 205.

För att ge reformen den genomslagskraft som önskades angavs i propositionen att hovrätten skall inta ett restriktivt förhållningssätt till frågan om att tillåta tilläggsförhör. Part som i hovrätten begär förnyad bevisupptagning genom tilläggsförhör måste därför ange skälen för förnyad bevisupptagning och ange vad som skall styrkas med det nya förhöret i sitt överklagande respektive svarsskrift.¹¹³ Det ankommer således i första hand på parterna att initiera tilläggsförhör. Som ett led i domstolens officialansvar kan dock i undantagsfall hovrätten på egen hand initiera tilläggsförhör. Sammanfattningsvis innebar lagändringen en stor inskränkning avseende parternas möjlighet att få till stånd förnyad bevisupptagning i hovrätt avseende ”gammal”, muntlig bevisning.

Som nu beskrivits innebar de nya bevisupptagningsreglerna att ett *alternativ* till omförhör infördes i regelverket. I linje med detta ändrades även tilltrosreglerna¹¹⁴ för att möjliggöra tilltrosbedömningar utan omförhör. Numera kan således hovrätten frångå tingsrättens tilltrosbedömning om bevisningen presenteras genom videouppspelning av förhöret från tingsrätten.¹¹⁵

4.2 Uppmjukat krav på muntlig förhandling i tingsrätt

4.2.1 Lagstiftarens motivuttalanden

Kravet på muntlig förhandling i brottmålsprocessen har motiverats av att det ansetts utgöra en viktig faktor för att upprätthålla en rättssäker brottmålsprocess. En muntlig förhandling har, tillsammans omedelbarhet- och koncentrationsprinciperna, ansetts skapa bästa möjliga förutsättningar för fri bevisföring och bevisvärdering.¹¹⁶ Innan EMR-reformen kunde ett brottmål i tingsrätt endast avgöras utan muntlig förhandling i vissa speciella fall. I princip saknades möjlighet för tingsrätt att utan huvudförhandling pröva den tilltalades skuld.^{117 118} Överinstanserna kunde däremot genom tidigare genomförda reformer avgöra brottmål genom skriftlig handläggning.¹¹⁹ Vissa enklare mål kunde avgöras genom skriftliga, summariska processförfaranden¹²⁰ och det var även möjligt att avgöra vissa brottmål trots att den tilltalade uteblivit från huvudförhandling genom tillämpning av s.k. utevarohandläggning.¹²¹ Med hänvisning härtill ansåg lagstiftaren att muntlighetskravet kunde mjukas upp avseende vissa enklare brottmål även i tingsrätt. Av erfarenhetsmässiga skäl ansågs det finnas ett antal mål vid

¹¹³ Prop. 2004/05:131, s. 204.

¹¹⁴ RB 51 kap. 23§.

¹¹⁵ Prop. 2004/05:131 s. 207 f.

¹¹⁶ SOU 1938:44, s. 22 ff.

¹¹⁷ Jfr. dock RB 47 kap. 5§ första stycket, där det framgår att tingsrätten kan meddela frikännande dom utan huvudförhandling när en målsägande har ansökt om stämning men hans eller hennes framställning inte innefattar laga skäl för åtalet eller om det annars är uppenbart att åtalet är ogrundat.

¹¹⁸ Prop. 2004/05:131, s. 140.

¹¹⁹ Hovrätten och Högsta domstolen kunde redan innan EMR-reformen avgöra brottmål utan muntlig förhandling, se RB 51 kap. 13§ och 55 kap. 11§. I denna del tillförde således inte EMR-reformen några ändringar. Genom de nya reglerna för presentation av muntlig bevisning i hovrätt förutspåddes dock utrymmet för hovrätt att avgöra mål utan huvudförhandling i praktiken ändå att öka något. Jfr. dock avsnitt 7.2.

¹²⁰ Jfr. strafföreläggande och föreläggande om ordningsbot enligt RB 48 kap.

¹²¹ RB 46 kap. 15-15a§§.

tingsrätterna som skulle kunna avgöras genom ett rent skriftligt förfarande utan att kvalitén på avgörandet försämrades.¹²²

Ett uppmjukat krav på muntlig förhandling i tingsrätt utgjorde ett exempel på lagstiftarens strävan att göra handläggningsreglerna mer flexibla och möjliggöra för domstolen att anpassa handläggningen av mål till förhållandena i det enskilda fallet. Ett mer flexibelt regelverk förutspåddes leda till bl.a. förkortade handläggningstider och minskad risk för inställda huvudförhandlingar. Kortare handläggningstider skulle innebära tids- och arbetsekonomiska vinster för samtliga inblandade rättsaktörer vilket därmed skulle minska både parternas rättegångskostnader och kostnaderna för det allmänna.¹²³ Vidare anförde lagstiftaren att ett uppmjukat krav på muntlig förhandling skulle bidra till flera positiva konsekvenser för den tilltalade, främst i jämförelse med att målet annars skulle kunna komma att avgöras efter en huvudförhandling i hans eller hennes utevaro. Genom ett uppmjukat krav på muntlig förhandling skulle den tilltalade undgå risken att bli ådömd vite, samt undvika kostnader och inkomstförluster som en inställelse vid en huvudförhandling kan medföra.¹²⁴

4.2.2 Avgörande av brottmål genom skriftlig handläggning i tingsrätt

Mot bakgrund av ovan anförda motivuttalanden infördes en ny bestämmelse i rättegångsbalken.¹²⁵ Bestämmelsen innebar att det blev möjligt för tingsrätt att i vissa särskilda fall pröva ansvarsfrågan i brottmål utan muntlig förhandling. Bestämmelsens tillämpningsområde begränsades till mål där det saknas anledning att döma en vuxen person till annan påföljd än böter och då en förhandling varken begärts av någon av parterna eller behövs med hänsyn till utredningen i målet.¹²⁶

I propositionen anfördes att frågan huruvida muntlig förhandling behövs med hänsyn till utredningen i målet huvudsakligen skall bedömas utifrån parternas återopade bevisning. Regeringen anförde att det saknas anledning att hålla muntlig förhandling i den mån det inte återopats någon muntlig bevisning och målet kan *utredas tillfredställande* trots att muntlig förhandling inte hålls inför domstolen.¹²⁷ Lagstiftarens avsikt var att främst använda skriftligt förfarande i brottmål som hänskjutits till domstol pga. att den misstänkte inte godtagit ett strafföreläggande eller en ordningsbot. Att den tilltalade förnekat gärningen är alltså inte ett hinder mot att avgöra målet på handlingarna.¹²⁸

Med beaktande av kontradiktionsprincipen utformades bestämmelsen på så sätt att domstolen endast får avgöra ett brottmål på handlingarna under förutsättning att den tilltalade informerats om sin rätt till en muntlig förhandling och informerats om att målet kan komma att avgöras utan huvudförhandling.¹²⁹ Vidare poängterades att domstolen måste försäkra sig om att den

¹²² SOU 2001:103, s. 160.

¹²³ Prop. 2004/05:131, s. 220.

¹²⁴ SOU 2001:103, s. 160.

¹²⁵ RB 45 kap. 10a§.

¹²⁶ Prop. 2004/05:131, s. 141 ff., 251.

¹²⁷ Prop. 2004/05:131, s. 142.

¹²⁸ SOU 2001:103 s. 160, Prop. 2004/05:131, s. 251.

¹²⁹ RB 45 kap. 10a§ andra stycket.

tilltalade kan tillvarata sin rätt och framföra sin talan lika väl genom skrift som genom muntlig förhandling. I övrigt hänvisades i propositionen till den praxis som utvecklats kring möjligheten att avgöra mål i den tilltalades utelämnade. ¹³⁰ Denna praxis ansåg lagstiftaren kunna vara vägledande för domstolens bedömning i den nu aktuella handläggningsfrågan. ¹³¹

4.3 Uppmjukat krav på muntlighet under huvudförhandling

4.3.1 Lagstiftarens motivuttalanden

Trots att muntlighetsprincipen genom tidigare reformer i vissa hänseenden hade mjukats upp, ¹³² ansåg lagstiftaren att det var önskvärt med ytterligare uppmjukning. Framförallt i stora, komplicerade mål ansågs en strikt tillämpning av muntlighetsprincipen, i motsats till dess syfte, till och med kunna försvåra för domstolen och parterna att tillgodogöra sig processmaterialet. Kravet på muntlighet bidrog till att domstolsförfarandet i vissa mål blev ”*tungrott, tidsödande och kostnadskrävande*”. ¹³³

Ett regelverk som tillät parterna att presentera processmaterial genom hänvisningar till handlingar i målet ansågs kunna medföra flera fördelar. Som exempel anfördes att vissa mål t.ex. mål som behandlar ekonomisk brottslighet, ofta innehåller en stor mängd skriftligt material. Genom att möjliggöra för parterna att i sådana mål kunna hänvisa till handlingar skulle huvudförhandlingen istället kunna fokuseras till den muntliga bevisningen och sådana frågor som rätten eller parterna särskilt vill synliggöra genom en muntlig behandling. Detta skulle bidra till förbättrade förutsättningar för domstolen och parterna att tillgodogöra sig processmaterialet samtidigt som huvudförhandlingen tidsmässigt skulle kunna kortas. ¹³⁴

4.3.2 Hänvisningar till handlingar vid en huvudförhandling

Mot bakgrund av ovan anförda motivering ändrades lagreglerna genom EMR-reformen så till vida att flera inslag under huvudförhandlingen i brottmål, med domstolens tillstånd, numera kan genomföras genom hänvisningar till handlingar i målet. Det gäller parternas yrkanden, redovisning av ståndpunkter, utvecklande av talan, presentation av bevisning i skriftlig form och genomgång av den tilltalades personliga förhållanden. ¹³⁵ Angående muntlig bevisning anfördes i propositionen att även denna kan ersättas med hänvisningar till videoupptagningar eller skriftliga referat av tidigare upptagen muntlig bevisning, under förutsättning att domstolen anser att det är lämpligt. ¹³⁶ Parternas muntliga slutanföranden ansågs dock inte kunna ersättas av en hänvisning till en skriftlig handling. Anledningen till denna ståndpunkt var för att slutanföranden ofta bygger på uppgifter som framkommit under själva huvudförhandlingen.

¹³⁰ Jfr. avsnitt 6.1.4.

¹³¹ Prop. 2004/05:131, s. 141 ff.

¹³² Se exempelvis Prop. 1986/87:89.

¹³³ Prop. 2004/05:131, s. 146.

¹³⁴ Prop. 2004/05:131, s. 145 f.

¹³⁵ RB 46 kap. 6§, och 46 kap. 9§.

¹³⁶ Prop. 2004/05:131, s. 147.

Med hänsyn till behovet av god kommunikation i detta stadium av processen ansåg lagstiftaren att dessa även fortsättningsvis skulle genomföras muntligen.¹³⁷

I proposition anfördes att möjligheten att ersätta muntliga framställningar med hänvisningar till handlingar bör användas med försiktighet avseende brottmål eftersom brottmålsprocessen kännetecknas av maktutövning mot enskilda. Det är därför av stor betydelse att domstolsprocessen är lättbegriplig och överskådlig så att den tilltalade förstår vad anklagelserna innebär. Med hänsyn till dessa intressen poängterade lagstiftaren att flertalet brottmål torde även fortsättningsvis avgöras efter huvudförhandling med huvudsakligen muntliga inslag.¹³⁸

Angående lagändringens konsekvenser för domstolsförfarandets offentlighet anfördes i propositionen att uppmjukningen av kravet på muntlighet inte innebar någon begränsning i allmänhetens möjlighet att ta del av processmaterialet. Det konstaterades däremot att den nya regleringen kräver högre aktivitet från allmänhetens sida för att tillgodogöra sig materialet.¹³⁹

4.4 Analys – 2005 års reform i ljuset av brottbekämpningsmodellens och rättssäkerhetsmodellens ideal

4.4.1 Nya bevisupptagningsregler för muntlig bevisning i hovrätt

Att domstolen i varje enskilt fall tillhandahåller det bästa möjliga bevisvärderingsunderlaget är den mest centrala grundförutsättningen för att domstolen skall kunna avge materiellt riktiga domar. Förvisso accepterar ett rättssystem enligt Packers brottbekämpningsmodell ett relativt högt antal felaktiga domar, men att minimera antalet oriktiga domar torde ändå vara en väsentlig målsättning oavsett om man förespråkar effektiv brottbekämpning eller hög rättssäkerhet. Ur ett brottbekämpningsintresse handlar det om att minimera antalet felaktigt friande domar medan det ur ett rättssäkerhetsintresse handlar om att minimera antalet felaktigt fällande domar. Regler som främjar korrekt bevisvärdering och materiellt riktiga domar förstärker således både brottmålsprocessens brottbekämpningsfunktion och rättssäkerhetsfunktion.¹⁴⁰

Möjligheten att nå materiellt riktiga avgöranden är alltså nära förknippad med frågan om bevisning och sättet denna presenteras för domstolen, vilket stod i fokus för lagstiftaren i och med EMR-reformen. Inom ramen för denna uppsats är det inte möjligt att varken värdera eller ifrågasätta de tekniska arbetsverktyg som domstolen tillhandahölls genom EMR-reformen. Däremot är min bedömning att det finns god anledning att ansluta sig till lagstiftarens ståndpunkt att bevis är en färskvara som försvagas med tiden och därför bör upptas i ett så tidigt skede av processen som möjligt. Genom att lagstiftaren valde att utnyttja modern teknik och införde tekniska arbetsredskap i processen fick domstolen möjlighet att dokumentera och återanvända samma bevis i flera instanser på ett sätt som inte tidigare var möjligt. Detta möjliggjorde för hovrätten att utöva sin kontrollerande funktion och faktiskt överpröva tingsrättens domar snarare än att ompröva dem. I detta avseende är min bedömning att

¹³⁷ Prop. 2004/05:131, s. 146 f.

¹³⁸ Prop. 2004/05:131, s. 147.

¹³⁹ Prop. 2004/05:131, s. 148.

¹⁴⁰ Jfr. Lindblom, SvJT 2004, s. 244.

hovrättens kontrollfunktion förstärktes i och med EMR-reformen och hovrätten tillhandahölls bättre förutsättningar för korrekt bevisvärdering än tidigare. I linje med ovan anförda argument är således min bedömning att både brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion och rättssäkerhetsfunktion främjades genom dessa lagstiftningsåtgärder.

De nya bevisupptagningsreglerna i hovrätt motiverades främst av den övergripande målsättningen att förskjuta tyngdpunkten i rättskipningen till första instans och framhäva hovrättsförfarandets kontrollerande överprövningsfunktion. I detta avseende finns det anledning att poängtera att hovrättsprocessens funktion i sig är ett uttryck för rättssäkerhetsmodellens samtliga kärnvärden. Hovrättens uppgift är primärt att kontrollera att tingsrätten kommit fram till en materiellt riktig dom, men också att ingripa mot rättegångsfel – även om det inte kan konstateras att felet lett till en materiellt oriktig dom. Poängen med en överrättsprocess är alltså att säkerställa dels att procedurregler faktiskt efterföljs och dels att säkerställa att tingsrättsavgörandet motsvarar principen om rättslig skuld. Generellt sett är det därför svårt att förena överrättsprocessen med brottsbekämpningsmodellens ideal överhuvudtaget. Att lagstiftarens intention med EMR-reformen var att förstärka hovrättens kontrollfunktion kan snarare sägas vara ett uttryck för att lagstiftaren avsåg att förstärka brottmålsprocessens rättssäkerhetsfunktion.

4.4.2 Uppmjukat krav på muntlig förhandling i tingsrätt

Muntlighet eller skriftlighet är en kärnfråga vid utformningen av en processordning som starkt kan förknippas med prioriteringsordningen mellan effektivitet och säkerhet i den dömande verksamheten. En muntlig process har stora fördelar i bevissynpunkt. Det talade ordet tvingar parterna att avge begripliga förklaringar till sina ståndpunkter och därmed skapas förutsättningar för god kommunikation mellan samtliga aktörer i processen. Sedan nya rättegångsbalken trädde ikraft har därför muntlighet framför skriftlighet ansetts skapa bäst förutsättningar för domstolen att avge materiellt riktiga domar. Ett strikt krav på muntlighet fungerar dock effektivitetshämmande för den dömande verksamheten vilket motiverade lagstiftaren att möjliggöra för tingsrätt att kunna avgöra vissa mål genom skriftligt förfarande.

Med hänvisning till att skriftligt förfarande är både billigare och mer lätthanterligt för domstolen förutspådde lagstiftaren att den alternativa, skriftliga handläggningsformen skulle innebära stora effektivitetsvinster för den dömande verksamheten i första instans. Genom att avgöra vissa mål på grundval av parternas skriftliga inlagor skulle fler mål kunna avgöras snabbare och därmed generera kortare handläggningstider. Enbart med hänvisning till vad som nu sagts kan man konstatera att brottsbekämpningsmodellens kärnvärden ”snabbhet” och ”effektivitet” fick starkt genomslag i och med denna lagreform. Det finns dock mer att säga i frågan om muntlighet kontra skriftlighet och frågan om effektivitet och säkerhet.

En muntlig huvudförhandling präglas av hög formalitet. Ett skriftligt förfarande innebär visserligen inte att målet på något sätt undantas prövning från en opartisk domstol men det finns fog att hävda att en muntlig förhandling i högre utsträckning än ett skriftligt förfarande bär formalitetens prägel. Med detta åsyftas t.ex. att enbart fysiskt närvara vid domstolsförhandling är förknippat med viss formalitet. Det kan även anmärkas att en muntlig förhandling befämjar rättssäkerheten i högre utsträckning än ett skriftligt förfarande eftersom det inbjuder den

tilltalade (och allmänheten) till en faktisk kontroll av statens rättsskipning. Genom fysisk närvaro vid en muntlig förhandling får den tilltalade själv möjlighet att bedöma kvaliteten i domstolens prövningsunderlag på ett sätt som inte likvärdigt kan göras genom skriftliga inlagor. Mot denna ståndpunkt kan invändas att en muntlig förhandling saknar betydelse ur rättssäkerhetssynpunkt i mål där den tilltalade faktiskt erkänt gärningen. Så må vara fallet, men vad som i sammanhanget dock bör poängteras är att den skriftliga handläggningsformen inte enbart är avsedd för prövning av erkända mål.

Slutligen är min uppfattning att fler alternativa handläggningsformer inbjuder tingsrätten till att tillämpa en skuldpresumtion mot den tilltalade. För att tingsrätten skall kunna begagna sig av möjligheten att avgöra brottmål på handlingarna anfördes att det skriftliga förfarandet måste medge en ”tillfredsställande utredning”.¹⁴¹ Genom en sådan formulering uppstår två frågor; (i) i förhållande till vad skall utredningen vara tillfredsställande, och (ii) på vilka grundval skall denna bedömning göras? Den tolkning som ligger närmast till hands är att tingsrätten har att ta ställning till huruvida det förväntade processmaterialet, så som det framställts i åklagarens stämningsansökan och den tilltalades svarsskrift, räcker för att bedöma åklagarens gärningspåstående i bevishänseende *utan* att för den delen bedöma värdet av bevisningen.¹⁴² Genom att tingsrätten på ett tidigt stadium tvingas ta ställning till huruvida det skriftliga processmaterialet ger en tillfredsställande utredning är min uppfattning att det dock finns en risk att tingsrätten samtidigt tar ställning till frågan om den misstänktes skuld. Som Diesen har anført är det stor skillnad här emellan; ”Att pröva utredningsstandarden är att bedöma om det förväntade processmaterialet ’räcker’ åklagarens gärningspåstående och invändningar däremot, inte om det ’räcker’ (för fällande dom).”¹⁴³ Huruvida det är en teoretisk eller reell risk att tingsrätten ägnar sig åt preliminär bevisvärdering, ligger utom ramen för denna uppsats att undersöka. För denna uppsats ändamål räcker att konstatera att lagregelns utformning inbjuder tingsrätten att döma den tilltalade på förhand, vilket är mycket svårförenligt med rättssäkerhetsmodellens ideal.

Den sammantagna bedömningen är att möjligheten för tingsrätt att avgöra brottmål på handlingarna är en lagregel som stämmer väl överens med kärnvärdena i Packers brottsbekämpningsmodell. Skriftlig handläggning gynnar effektiviteten och snabbheten i den dömande verksamheten och det sker på bekostnad av värden som ”formalitet” och ”effektivitetshämmande”, som är synnerligen viktiga att beakta ur ett rättssäkerhetsperspektiv i den mån den tilltalade hävdar sin oskuld. I lagregeln finns en inbyggd risk att utredningen blir åklagarstyrd och att domstolen ägnar sig åt preliminär bevisvärdering. Den tilltalade har visserligen en ovillkorlig rätt till muntlig förhandling under förutsättning att denne begär det. Ansvar för att tillvarata rättssäkerhetsintressen i detta hänseende har således ålagts den tilltalade själv.

¹⁴¹ Normen används också som utredningsstandard för att kunna avgöra brottmål i den tilltalades utevaro, varför resonemanget bygger på vad som anförts i juridisk doktrin angående utevarohandläggning, jfr. RB 46 kap 15a§. Se även avsnitt 6.1.4 och 6.2.3.

¹⁴² Jfr. Diesen, *Utevarohandläggning och bevisprövning i brottmål*, (1993), s. 325–327.

¹⁴³ Diesen, (1993), s. 329.

4.4.3 Uppmjukat krav på muntlighet under huvudförhandling

Som ovan anförts i avsnitt 4.4.1 är frågor om bevisning och sättet parterna presenterar processmaterial för domstolen nära förknippad med domstolens möjlighet att avge materiellt riktiga domar. I och med EMR-reformen ifrågasatte lagstiftaren huruvida muntlighetsprincipen uppfyllde ett egenvärde och menade att muntlighet i alla avseenden inte måste ses som det mest överlägsna sättet för parterna att presentera material för domstolen under en huvudförhandling. I likhet med lagstiftarens resonemang är min bedömning att det är väsentligt att undvika att formella regler hindrar domstolen från att tillgodogöra sig processmaterialet. Genom EMR-reformen möjliggjorde lagstiftaren för domstolen att kunna växla mellan muntliga och skriftliga moment under huvudförhandlingen. Möjligheten för rättens ledamöter att tillgodogöra sig processmaterialet förbättrades därvid när de gavs möjlighet att anpassa handläggningen beroende på förhållandena och materialet i det enskilda fallet. I detta avseende är min bedömning att lagändringen därför innebar en generell förbättring av det processuella regelverket som förstärkte både brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion och rättssäkerhetsfunktion.

5. 2010 års reform – ”Advokaters vittnesplikt och andra processrättsliga frågor”¹⁴⁴

Reformen som trädde ikraft 2010 innebar en rad förändringar inom spridda områden i det processrättsliga regelverket, t.ex. förändrades reglerna om advokaters vittnesplikt och regleringen för återbetalningsskyldighet vid vissa straffrättsliga förfaranden. I detta kapitel behandlas den lagändring som innebar en förlängning från en vecka till två veckor, av tidsfristen för när huvudförhandling senast skall påbörjas från att åtal väckts i mål när den tilltalade är frihetsberövad.¹⁴⁵

5.1 Förlängd tidsfrist i mål med frihetsberövade

5.1.1 Lagstiftarens motivuttalanden

Innan reformen var huvudregeln att huvudförhandling skulle påbörjas inom en vecka från den dag då åtal väckts i brottmål om den tilltalade var anhållen eller häktad. Endast undantagsvis, och med hänsyn till vissa bestämda skäl, fick enveckasfristen förlängas. Skälet för den korta tidsfristen var att den tilltalades frihetsförlust skulle bli så kortvarig som möjligt.¹⁴⁶ Lagstiftaren ansåg dock att det fanns anledning att ifrågasätta den korta tidsfristen med hänsyn till andra intressen än den tilltalades, som nu gjordes gällande i sammanhanget.^{147 148}

I propositionen till 2010 års reform angavs att den korta tidsfristen behövde förlängas med hänsyn till andra aktörer och medverkande i processen, t.ex. målsägande, vittnen, offentliga försvarare och målsägandebiträden. Som skäl för förlängning av tidsfristen anfördes att målsägande och förhörspersoner ofta behövde längre tid på sig än bara ett par enstaka dagar för att kunna infinna sig väl förberedda till förhandling. En förlängning av tidsfristen skulle dels möjliggöra för dessa personer att rent praktiskt hinna ordna med ledighet från arbete eller skola, och dels ge målsägande skälig tid för att förbereda eventuella enskilda anspråk mot den tilltalade inför brottmålsrättegången.¹⁴⁹

Även med hänsyn till de professionella aktörerna – åklagare, försvarare och målsägandebiträden, fanns behov av att förlänga tidsfristen då enveckasfristen sällan var tillräckligt lång för att planera huvudförhandlingen så att det passade samtliga inblandade. Enveckasfristen resulterade många gånger i att försvarare och målsägandebiträden var tvungna att bytas ut inför huvudförhandling. Personliga kontakter och förtroenden som upparbetats

¹⁴⁴ Lag (2010:575) om ändring i rättegångsbalken.

¹⁴⁵ Prop. 2009/10:182, s. 1.

¹⁴⁶ Prop. 2009/10:182, s. 33.

¹⁴⁷ Prop. 2009/10:182, s. 34.

¹⁴⁸ I Prop. 2000/01:108 var förslag om en förlängning av fristen också uppe för behandling, dåvarande regering avstyrkte dock förslaget.

¹⁴⁹ Prop. 2009/10:182, s. 36.

mellan klienter och ombud gick då förlorade vilket medförde både ekonomiska merkostnader och andra negativa konsekvenser för samtliga inblandade.¹⁵⁰

Ytterligare ett skäl att förlänga tidsfristen hänfördes till det faktum att tingsrätterna pga. enveckasfristen, ofta var tvungna att ställa in *andra* förhandlingar enbart för att frigöra förhandlingssalar och förhandlingstid för mål med frihetsberövade. Sammantaget gjorde lagstiftaren därför bedömningen att intresset av att den tilltalades frihetsförlust skulle bli så kortvarig som möjligt inte vägde upp mot de skäl som nu talade för en förlängning av tidsfristen.¹⁵¹

5.1.2 Förlängd tidsfrist i mål med frihetsberövade

Mot bakgrund av ovan anförda skäl förlängdes tidsfristen. Numera föreskrivs att huvudförhandling skall påbörjas snarast och senast inom två veckor från den dag då åtal väckts om den tilltalade är anhållen eller häktad.¹⁵² Genom denna språkliga formulering avsåg lagstiftaren att tydliggöra sin intention om att tvåveckorsfristen inte skall tas i anspråk regelmässigt och att handläggningen skall präglas av skyndsamhet när den tilltalade är frihetsberövad. Trots att behovet av uppskov antogs minska i och med att tidsfristen förlängdes ansågs det fortfarande finnas behov av att kunna utsträcka fristen ytterligare när det motiveras av omständigheterna i det enskilda fallet. Undantagsregeln för ytterligare uppskov lämnades därför oförändrad.¹⁵³ Lagstiftaren poängterade att avsikten med lagändringen inte var att häktningstiderna generellt skulle förlängas. Trots detta konstaterade man att förlängda häktningstider troligtvis skulle bli följden av lagändringen.¹⁵⁴

5.2 Analys – 2010 års reform i ljuset av brottbekämpningsmodellens och rättssäkerhetsmodellens ideal

Straffprocessuella tvångsmedel i form av frihetsberövande är ett utav de mest ingripande tvångsmedel staten kan utöva mot en enskild individ. När lagstiftaren sätter upp ramarna för när, och under vilka förutsättningar, frihetsberövande lagligen får ske ställs således intresseavvägningen mellan effektivitet och rättssäkerhet i brottmålsprocessen på sin absoluta spets. Målsättningen för lagstiftaren är att hitta en balans mellan å ena sidan den misstänktes intresse av att inte i onödan vara frihetsberövad, och å andra sidan intresset av effektivitet i den brottsutredande och brottsbeivrande verksamheten.¹⁵⁵ Utgångspunkten för avvägningen är att frihetsberövande inte får fortgå längre än vad som är absolut nödvändigt vilket alltså var skälet till att tidsfristen tidigare var så kort som en vecka.¹⁵⁶

Packers brottbekämpningsmodell förespråkar vida befogenheter att använda tvångsmedel mot misstänkta. Det är således inte svårt att förena lagändringen med brottbekämpningsmodellens

¹⁵⁰ Prop. 2009/10:182, s. 37.

¹⁵¹ Prop. 2009/10:182, s. 36 ff.

¹⁵² RB 45 kap. 14§ andra stycket.

¹⁵³ RB 45 kap. 14§ tredje stycket. Prop. 2009/10:182, s. 38.

¹⁵⁴ Prop. 2009/10:182, s. 43.

¹⁵⁵ Prop. 1986/87:112, s. 25.

¹⁵⁶ Prop. 2009/10:182, s. 34.

ideal. Frågan som uppkommer är dock huruvida lagändringen de facto främjade effektiv brottsbekämpning och/eller hög rättssäkerhet. Eftersom lagändringen tog sikte på tiden *efter* att förundersökningen är avslutad och åtal redan väckts, kan man knappast påstå att en förlängning av tidsfristen främjade det brottsutredande arbetet. Snarare kan man hävda att en förlängning av tidsfristen motverkade snabbheten i det brottsbeivrande arbetet eftersom tiden från brott till slutlig dom generellt sett blev längre än tidigare. Om man däremot tar hänsyn till andra aspekter än endast tidsaspekten finns dock fog för ståndpunkten att lagändringen ändå främjade effektiv brottsbekämpning. Som lagstiftaren framhöll innebar en mer flexibel (längre) tidsfrist att domstolarnas pressade tidsscheman avlastades och det skapades gynnsammare förutsättningar för samtliga aktörer att planera huvudförhandlingen så att den kan slutföras utan att rättsliga ombud och biträden tvingas bytas ut. Sammantaget torde detta leda till att fler brottmål, även sådana mål där tilltalade *inte är frihetsberövade*, kan avgöras snabbare än tidigare och att lagändringen därigenom främjade effektiv brottsbekämpning på ett mer allmänt plan.

Vilka effekter fick då lagändringen utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv? Man kan knappast påstå att förlängningen av tidsfristen egentligen påverkade den tilltalades möjligheter att få en rättssäker domstolsprövning av brottsanklagelserna. Den tilltalade gynnades i lika stor utsträckning av en förlängning av tidsfristen som motparten, eftersom även denne fick mer tid på sig att förbereda sitt försvar och kalla eventuella egna vittnen. Det torde också vara ett angeläget intresse för den tilltalade att inte tvingas byta försvarare inför huvudförhandling, eftersom en upparbetad förtroenderelation därmed går förlorad. Emellertid bör framhållas att rättssäkerhetsmodellen bygger på idén att en rättsordning alltid bör sträva efter att *minimera* förutsättningarna för staten att utöva tvångsmedel mot en enskild individ. I ljuset av rättssäkerhetsmodellens ideal kan man därför svårligen påstå att lagändringen förstärkte brottmålsprocessens rättssäkerhetsfunktion.

Vad som var anmärkningsvärt med lagändringen i 2010 års reform var att den förlängda tidsfristen inte direkt motiverades av intressen som kan hänföras till varken den brottsutredande eller den brottsbeivrande verksamheten, utan snarare till *andra medverkande personer* t.ex. målsägande och vittnen, och deras behov att förbereda sig till huvudförhandling. Även hänsynstagande till handläggningen av *andra mål* vid tingsrätterna framhölls som motiv till lagändringen. Hänsynstaganden av detta slag hade av lagstiftaren inte tidigare accepterats som skäl för att förlänga häktningstider, vilket därför gjorde 2010 års lagändring utmärkande.¹⁵⁷ Genom lagändringen kan man således dra slutsatsen att lagstiftaren försköt sin ståndpunkt i frågan om vad som utgör ”starka samhällseliga intressen” som försvarar användande av frihetsberövande som tvångsmedel.¹⁵⁸ Sammanfattningsvis konstateras att lagändringen medförde flera positiva konsekvenser för samtliga parter och personer som medverkar i processen. Utifrån ett teoretiskt perspektiv och med beaktande av rättssäkerhetsmodellens grundtanke får dock lagändringen ändå tolkas som ett steg bort från rättssäkerhetsmodellens ideal.

¹⁵⁷ Jfr. Prop. 2000/01:108, s. 26.

¹⁵⁸ Jfr. Prop. 1986/87:112, s. 25.

6. 2014 års reform – ”Åtgärder för att hantera stora brottmål och inställda förhandlingar”¹⁵⁹

År 2014 tog lagstiftaren krafttag för att motverka det höga antalet inställda huvudförhandlingar och lagstiftarens arbete med att göra handläggningsreglerna mer flexibla fortsatte. Denna gången syftade det flexibla regelverket till att förenkla domstolens hantering av stora brottmål. I syfte att minska antalet inställda huvudförhandlingar vidtogs flera lagändringar; (i) möjligheten att använda förenklad delgivning med den tilltalade utökades, (ii) reglerna om sanktioner och tvångsåtgärder mot den som inte kommer till huvudförhandling förtydligades, och (iii) det strängaste straff som en tilltalad får dömas till i sin frånvaro höjdes från tre månaders fängelse till sex månaders fängelse. Möjligheten att förverka villkorligt medgiven frihet i den tilltalades frånvaro utökades i motsvarande mån. Dessa tre åtgärder skall närmare behandlas nedan.

6.1 Åtgärder för att hantera inställda förhandlingar

6.1.1 Lagstiftarens motivuttalanden

Enligt statistik från Domstolsverket uppgick andelen inställda huvudförhandlingar till drygt 23 procent vid Sveriges tingsrätter år 2009.¹⁶⁰ Den höga andelen inställda huvudförhandlingar ansågs vara ett problem utifrån flera aspekter – främst genom att det bidrog till att handläggningstiderna av brottmål förlängdes vilket minskade möjligheten för domstol att avgöra brottmål inom rimlig tid. Motiven för att komma tillrätta med problemet var flera. I propositionen poängterades att det ur allmän- och individualpreventivintressen är viktigt att straff utdöms snabbt efter brottet, men lagstiftaren betonade även att långa handläggningstider var ett problem utifrån en rättssäkerhetssynvinkel. Som exempel anfördes att förhörspersoners minnesbilder försvagas med tiden och att bevisvärderingsunderlaget därför försämras ju längre tid det går från tidpunkten för brottet. Att upprätthålla allmänhetens förtroende för rättsväsendets förmåga att beivra brott samt intresset av att begränsa de ekonomiska kostnader som inställda förhandlingar medför, var ytterligare motiv för lagstiftaren att vidta åtgärder.¹⁶¹

Som huvudorsak till det höga antalet inställda huvudförhandlingar anfördes (i) bristande delgivning och (ii) ovilja hos vissa personer att inställa sig hos rätten. Genom ett flertal samlade lagstiftningsåtgärder bedömde lagstiftaren att fler huvudförhandlingar skulle komma att genomföras.¹⁶²

¹⁵⁹ Lag (2014:320) om ändring i rättegångsbalken.

¹⁶⁰ Domstolsverkets rapportserie 2009:3 *Huvudförhandlingar i brottmål – redovisning av ett regeringsuppdrag*, s. 7.

¹⁶¹ Prop. 2013/14:170, s. 31.

¹⁶² Prop. 2013/14:170, s. 31.

6.1.2 Utökad användning av förenklad delgivning

Bristande delgivning angavs som en av huvudorsakerna till det höga antalet inställda huvudförhandlingar. Lagstiftaren konstaterade att en effektiv brottmålsprocess inte enbart kräver flexibla handläggningsregler i domstol utan även ändamålsenliga regler för att få berörda individer att medverka i processen. Detta motiverade en översyn av delgivningsreglerna i brottmålsprocessen.^{163 164}

Innan 2014 års reform kunde förenklad delgivning¹⁶⁵ användas som delgivningssätt för stämning och andra handlingar i brottmål under förutsättning att (i) den misstänkte blivit informerad vid ett personligt möte med behörig tjänsteman om att delgivningssättet kan komma att användas i ärendet, samt (ii) att det vid den tidpunkt då handlingarna skickades inte förflutit mer än sex veckor sedan den misstänkte delgetts denna upplysning.¹⁶⁶ Att tidsfristen var begränsad till sex veckor motiverades av att man endast under en kortare tidsperiod ansågs kunna kräva att den misstänkte höll sig underrättad i åtalsfrågan. I propositionen anfördes att den korta tidsfristen gjorde att förenklad delgivning endast kunde användas som delgivningssätt i ett begränsat antal mål vid tingsrätterna.¹⁶⁷ Förklaringarna till detta var flera, bl.a. för att polis och åklagare inte alltid klarade att slutföra förundersökningen inom sex veckor.¹⁶⁸

I motivuttalandena anfördes att avgörande för frågan huruvida förenklad delgivning som delgivningssätt är rättssäkert är att den tilltalade har *informerats* om att förenklad delgivning kan komma att användas för att delge åtalet och att delgivningssättet *inte är olämpligt*. Längden på tidsfristen angavs vara av sekundär betydelse i sammanhanget.¹⁶⁹ I propositionen anfördes att det därför fanns både behov och förutsättningar att förlänga tidsfristen och därmed utvidga tillämpningsområdet för förenklad delgivning i brottmål. Regeringen ansåg att det var rimligt att kräva att en misstänkt bevakar frågan om åtal och eventuell kallelse till huvudförhandling i vart fall i tio veckor.¹⁷⁰

¹⁶³ Delgivning är ett sätt för domstolen att säkerställa att den som berörs av ett mål eller ärende har fått del av viktig information, t.ex. en stämning eller kallelse till huvudförhandling. Att den tilltalade har delgetts stämning och kallelse innebär att olika sanktioner kan utnyttjas om han eller hon uteblir från huvudförhandlingen. Den viktigaste följden är dock att brottmålet kan avgöras i den tilltalades utvaro, om förutsättningar för det föreligger i övrigt. Jfr. RB 46 kap. 15a§.

¹⁶⁴ SOU 2013:17 s. 374.

¹⁶⁵ 22–24 §§ delgivningslagen (2010:1932). Förenklad delgivning bygger på tanken att det är rimligt att kräva att den som vet om att ett visst mål eller ärende som rör honom eller henne pågår vid en myndighet med viss regelbundenhet bevakar sin post. Vid förenklad delgivning krävs inget positivt bevis på att delgivningsmottagaren har tagit emot handlingen. Till skillnad från andra delgivningssätt kan därför inte delgivningsmottagaren vid förenklad delgivning fördröja ett förfarande genom att avstå från att bekräfta mottagandet. Förenklad delgivning innebär därför att myndigheternas handläggning effektiviseras.

¹⁶⁶ RB 33 kap. 6§. I delgivningslagen 4§ andra stycket uppställs ett generellt krav på att delgivningssättet även skall vara lämpligt med hänsyn till omständigheterna i delgivningsärendet.

¹⁶⁷ Prop. 2013/14:170, s. 33

¹⁶⁸ Rapport från Rikspolisstyrelsen, Åklagarmyndigheten och Domstolsverket, *Förbättrad hantering av mängdbrott*, (2011), s. 43 ff., https://www.aklagare.se/globalassets/dokument/rapporter/ovriga-rapporter/2011_-_forbatttrad_hantering_av_mangdbrott.pdf (hämtad 2016-11-14)

¹⁶⁹ SOU 2013:17 s. 385.

¹⁷⁰ Prop. 2013/14:170, s. 34.

6.1.3 Tydligare regelverk för sanktioner och tvångsmedel vid utevaro från huvudförhandling

En annan orsak till det höga antalet inställda huvudförhandlingar angavs vara att delgiven person t.ex. målsägande, vittne eller tilltalad, inte kommit till förhandlingen. Trots att regelverket redan innan reformen tillhandahöll verktyg för domstolen att ingripa mot utevarosituationer hade det genom utredningsrapporter framkommit att domstolen sällan tillämpade dessa verktyg i praktiken.¹⁷¹ Det ansågs därför angeläget för lagstiftaren att tydliggöra för domstolen i vilken ordning vite, hämtning och häktning kan tillgripas och under vilka förutsättningar respektive sanktion och tvångsmedel får användas.¹⁷²

Det saknas anledning att i detta sammanhang redogöra i detalj för samtliga språkliga och redaktionella förändringar som vidtogs i de berörda lagrummen.¹⁷³ Sammanfattningsvis kan dock sägas att lagstiftaren tydliggjorde att domstolen skall överväga hämtning redan första gången ett vittne eller målsägande uteblir från huvudförhandling. Vid rättens bedömning av om det finns skäl för hämtning skall – som alltid vid användning av tvångsmedel, en proportionalitetsbedömning göras i det enskilda fallet. Det anfördes dock att även praktiska skäl kan vägas in som en aspekt i denna bedömning t.ex. geografiska avstånd eller om personen saknar känd adress.¹⁷⁴

I situationer när den tilltalade uteblir anfördes att rätten i första hand skall pröva om möjligheten att avgöra målet i den tilltalades utevaro.¹⁷⁵ Därefter skall rätten ta ställning till om förelagt vite skall dömas ut. Även i förhållande till den tilltalade poängterade lagstiftaren att domstolen redan första gången en tilltalad uteblir, skall överväga utifrån en proportionalitetsbedömning om hämtning eller häktning skall tillämpas.¹⁷⁶

Sammanfattningsvis var lagstiftarens anvisning att i situationer när tilltalad, vittne eller målsägande uteblir från förhandling trots att denne blivit delgiven kallelse, skall domstolen i första hand pröva förutsättningarna för att tillgripa sanktioner eller tvångsmedel mot den berörda individen, och i sista hand skall domstolen ställa in huvudförhandlingen.¹⁷⁷

6.1.4 Utökat utrymme för utevarohandläggning

Att den tilltalade inte kommit till huvudförhandling trots att denne blivit delgiven stämning och kallelse, framhölls som en orsak till den höga andelen inställda huvudförhandlingar. Redan innan 2014 års reform föreskrevs en skyldighet för domstolen att i dessa situationer primärt pröva möjligheten att avgöra målet, dvs. pröva skuldfråga och påföljdsfråga, i den tilltalades

¹⁷¹ SOU 2013:17, s. 553 f.

¹⁷² Prop. 2013/14:170, s. 37.

¹⁷³ RB 36 kap. 20§, 46 kap. 14–15§§.

¹⁷⁴ Prop. 2013/14:170, s. 39.

¹⁷⁵ Se avsnitt 6.1.4.

¹⁷⁶ Prop. 2013/14:170, s. 39 f.

¹⁷⁷ Prop. 2013/14:170, s. 50, 54 f.

utevaro.^{178 179} Enligt lagrummets tidigare lydelse kunde ett mål endast avgöras i den tilltalades utevaro om det inte fanns anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst tre månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening.¹⁸⁰ I syfte att minska antalet inställda förhandlingar ansågs det angeläget att utöka utrymmet för domstolen att avgöra mål trots den tilltalades frånvaro. Mot bakgrund av detta höjde man den maximala påföljdsgräns som medger utevarohandläggning från tre månaders fängelse till sex månaders fängelse. Den generella förutsättningen för utevarohandläggning – att målet skall kunna utredas tillfredsställande trots den tilltalades utevaro, förblev oförändrad.¹⁸¹

Som skäl för att höja den maximala påföljdgränsen från tre månaders fängelse till sex månaders fängelse angavs att den straffskala som domstolen i praktiken tillämpar mest är fängelse från 14 dagar till sex månader. Med hänvisning till kriminalstatistik från Brå angavs att av samtliga domslut 2012 med påföljden fängelse dömde domstolarna i 71 procent av målen till fängelsestraff på högst sex månader.¹⁸² Genom att höja den maximala påföljdsgränsen som medger utevarohandläggning till sex månaders fängelse skulle domstolen därför kunna undvika att huvudförhandling ställs in i ett betydande antal fall. Med hänvisning till lagregelns fakultativa karaktär och att domstolen i varje enskilt fall skall bedöma lämpligheten i att avgöra målet i den tilltalades utevaro, ansåg lagstiftaren att förändringen inte utgjorde en fara för rättssäkerheten.¹⁸³

I linje med ovan anförda motiv ansåg lagstiftaren att utrymmet för domstolen att meddela påföljd enligt 34 kap. brottsbalken (1962:700) (BrB) skulle utökas i motsvarande mån. Av lagrummets nuvarande lydelse framgår därför att domstolen, i den tilltalades frånvaro även får (i) förverka villkorligt medgiven frihet och döma till särskilt fängelsestraff om den sammanlagda strafftiden inte överstiger sex månader eller (ii) förordna att tidigare utdömt fängelsestraff även skall avse det ”nya” brottet om villkorligt medgiven frihet då förverkas med högst sex månader.¹⁸⁴

6.2 Analys – 2014 års reform i ljuset av brottbekämpningsmodellens och rättssäkerhetsmodellens ideal

Genom 2014 års reform tog lagstiftaren krafttag för att motverka det höga antalet inställda huvudförhandlingar. De vidtagna lagstiftningsåtgärderna motiverades av flera aspekter och det kan konstateras att inställda förhandlingar onekligen leder till flera negativa konsekvenser för såväl enskilda individer som för rättsväsendet som sådant. Ett centralt ändamål med reformen

¹⁷⁸ Med utevaro avses att en person som förelagts att infinna sig personligen inte kommer till huvudförhandlingen eller inställer sig endast genom ombud.

¹⁷⁹ RB 46 kap. 15-15a§§.

¹⁸⁰ RB 46 kap. 15a§ medger även utevarohandläggning i andra situationer, se första stycket 2–3. Lagtexten behövs dock i denna del oförändrad i förhållande till sin tidigare lydelse varför dessa situationer lämnas utanför framställningen.

¹⁸¹ Prop. 2013/14:170, s. 42.

¹⁸² Prop. 2013/14: 170, s. 43.

¹⁸³ Prop. 2013/14:170, s. 43.

¹⁸⁴ RB 46 kap. 15a§ andra stycket. Prop. 2013/14:170, s. 45 f.

låg i att åtnjuta och upprätthålla medborgarnas förtroende för rättsväsendet och dess förmåga att beivra brott. Inför reformen anförde lagstiftaren att den dömande verksamheten måste bemöta samhällsmedborgarnas krav på såväl kvalitet, och att effektivitet bl.a. innefattar att brottmål skall avgöras inom rimlig tid.¹⁸⁵

Huvudorsakerna till problemet; delgivningssvårigheter och bristande medverkan hos berörda personer, visade på en bristfällig förmåga hos rättsväsendet att hantera personer som medvetet undandrar sig lagföring, eller medvetet fördröjer lagföringsprocessen. Lagstiftaren uttryckte en oro för att inställda förhandlingar, med onödig fördröjning i lagföringsprocessen som följd, riskerade inverka negativt på allmänhetens förtroende för rättsväsendets förmåga att beivra brott.¹⁸⁶ Min tolkning är att det främst är mot bakgrund av denna oro som de vidtagna åtgärderna bör ses.

Trots att Packer inte uttryckligen anger det, är min tolkning att ledstjärnan för brottbekämpningsmodellen – ”effektiv brottsbekämpning”, inte enbart tar sikte på mängden beivrade brott i faktiska mått mätt, utan även tar sikte på allmänhetens *uppfattning* om mängden beivrade brott. Den bakomliggande idén för brottsbekämpningsmodellen är att medborgarnas föreställning om rättsväsendets effektivitet påverkar den faktiska effektiviteten i bemärkelsen att mängden brottslighet minskar. Det väsentliga är således att samhällsmedborgarna *uppfattar* att rättssystemet har förmåga att lagföra en stor andel av de personer som gör sig skyldiga till brott.¹⁸⁷ Lagstiftarens motiv för vidtagna åtgärder enligt 2014 års reform – att upprätthålla allmänhetens förtroende för rättsväsendet, kan med fog därför sägas vara i linje med de grundtankar som brottbekämpningsmodellen vilar på.

6.2.1 Utökad användning av förenklad delgivning

Delgivning uppfyller en viktig rättssäkerhetsfunktion i brottmålsprocessen genom att det säkerställer att kravet på kontradiktion uppfylls. Den som blir anklagad för ett brott skall veta vad anklagelsen gäller och få möjlighet att försvara sig mot den. Det är av grundläggande betydelse att den tilltalade fortlöpande hålls informerad om vad som sker i processen för att denne skall kunna tillvarata sina rättigheter. Att den tilltalade har blivit delgiven stämning och kallelse till huvudförhandling är förutsättningar för att domstolen överhuvudtaget skall kunna föra processens framåt. Delgivning bygger således i princip uteslutande på rättssäkerhetsintressen och är ett moment i processen som fungerar effektivitetshämmande för processens fortskridande. Det är således svårt att förena delgivningsmomentet med brottsbekämpningsmodellen, hur reglerna för det än utformas.

Trots att delgivning är ett uttryck för främjande av hög rättssäkerhet finns likväl ett intresse att delgivningsreglerna fungerar effektivt. Den principiella frågan för lagstiftaren i 2014 års reform var under hur lång tid som det kan krävas att den misstänkte bevakar åtalsfrågan. Genom att utöka tidsfristen, förlängdes den tid under vilken den misstänkte *själv ansvarar* för att aktivt

¹⁸⁵ Dir. 2010:78, s. 2.

¹⁸⁶ SOU 2013:17, s. 544 f.

¹⁸⁷ Jfr. avsnitt 2.3.

medverka i processen. Att större ansvar lades på den misstänkte i detta avseende var en rimlig åtgärd och en utvecklingsgång som främjade smidig målhantering och därmed effektiv brottsbekämpning, utan att det skedde på bekostnad av rättssäkerhetsvärden. Min bedömning är att lagstiftarens slutliga avvägning i frågan visar att det finns lösningar där effektivitet och rättssäkerhet inte nödvändigtvis behöver ta ut varandra.

6.2.2 Tydligare regelverk för sanktioner och tvångsmedel vid utevaro från huvudförhandling

Lagstiftningsåtgärden som innebar ett förtydligande för när, och under vilka förutsättningar som domstolen får använda sanktioner och tvångsmedel mot personer som inte inställt sig till förhandling, var huvudsakligen av redaktionell karaktär och gav egentligen inte domstolen några utökade befogenheter för tvångsmedelsanvändning. Trots detta syftade lagändringarna till att ge domstolen tydliga anvisningar om att använda sanktioner och tvångsmedel i ett *tidigare* skede mot personer som inte medverkar frivilligt i brottmålsprocessen. Den förväntade effekten av lagändringarna var att personer därför *oftare* kommer att hämtas och häktas i jämförelse med vad som var fallet innan.¹⁸⁸

Å ena sidan kan utvidgad tvångsmedelsanvändning sägas främja processens brottsbekämpningsfunktion eftersom tvångsmedelsanvändning generellt sett främjar beslutsamhet och snabbhet i processen och därmed en effektiv brottsbekämpning. Å andra sidan kan ett tydligare regelverk för tvångsmedelsanvändning samtidigt främja processens rättssäkerhetsfunktion eftersom förtydliganden främjar lagstiftningens förutsägbarhet. I förarbetena anfördes att lagrummens tidigare utformning var svårtolkad och svårtillämplig vilket hade resulterat i att hanteringen av utevarosituationer skilde sig åt mellan olika domare och domstolar.¹⁸⁹ Med beaktande av att de berörda lagrummen möjliggör för staten att utöva sina yttersta maktmedel mot en enskild individ är det ur rättssäkerhetskänslighet av yttersta vikt att lagrummen är tydliga, klara och precisa för att undvika att maktmedlen tillämpas godtyckligt eller missbrukas. Sammanfattningsvis är min bedömning att lagstiftningsåtgärden främjade såväl brottmålsprocessens brottbekämpningsfunktion som rättssäkerhetsfunktion.

6.2.3 Utökat utrymme för utevarohandläggning

Genom att lagstiftaren fördubblade den maximala påföljdsgräns som medger utevarohandläggning utökades förutsättningarna för domstolen att avgöra brottmål trots att den tilltalade inte närvarar vid huvudförhandling. Konsekvensen av denna lagändring var att ett betydande antal av samtliga brottmål numera teoretiskt sätt kan avgöras i den tilltalades utevaro – dock med begränsningen att en lämplighetsbedömning måste göras för varje enskilt fall. Åtgärden var ett sätt för lagstiftaren att minska risken för onödiga avbrott under brottmålsprocessen och kan därför ses som ett led i strävan mot effektiv brottsbekämpning.

Den tilltalades närvaro under huvudförhandling anses principiellt sett främja en rättssäker prövning och utevarohandläggning innebär därför per automatik en försämring av

¹⁸⁸ Jfr. Prop. 2013/14:170, s. 48.

¹⁸⁹ Prop. 2013/14:170, s. 37.

utredningsförutsättningarna och bevisvärderingsunderlaget. Därför har lagstiftaren valt att föreskriva en lägre utredningsstandard för mål som avgörs i den tilltalades frånvaro. Det räcker med en ”tillfredsställande” utredning som grund för att kunna avgöra mål när den tilltalade inte kommer till huvudförhandling.¹⁹⁰ Detta krav behölls oförändrat i 2014 års reform. Frågan om vilket krav domstolen skall ställa på utredningen är dock nära förknippad med målets beskaffenhet.¹⁹¹ Med detta åsyftas att utredningsbehovet varierar beroende på omständigheterna i varje enskilt mål och brottets allvarlighetsgrad är onekligen en faktor som spelar roll. I detta hänseende har å ena sidan ståndpunkten framförts att ett grövre brott inte per automatik innebär att det är mer svårutrett än ett lindrigt brott. Invändningen mot denna ståndpunkt är å andra sidan att lite grövre brott (brott som kan ge kortare fängelsestraff) kan vara av sådan natur att mer genomgripande utredning *generellt sett* krävs, inte minst med hänsyn till att brott av denna dignitet många gånger inbjuder till påföljdsval för domstolen.¹⁹² Ur en rättssäkerhetssynvinkel är det därför betänkligt att lagstiftaren valde att fördubbla den maximala påföljdsgräns som medger utevarohandläggning samtidigt som ett lägre utredningskrav behölls oförändrat.

Oavsett vilken ståndpunkt man intar i frågan *hur* brottets svårighetsgrad påverkar utredningsbehovet kvarstår det faktum att lagstiftaren i och med lagändringen *tillät* att domstolen numera avgör ett betydande antal brottmål utifrån ett sämre utredningsunderlag än som annars generellt sett är godtagbart. Frågan huruvida en reducerad utredningsstandard faktiskt leder till fler felaktiga domar ligger utanför ramen att besvaras i denna uppsats. Vad som däremot kan konstateras är att lagstiftaren genom 2014 års lagändring de facto godtog en sämre kvalitetsstandard för domstolens bevisvärderingsunderlag i ett betydande antal fall, och att detta onekligen *riskerar* fler felaktiga domar. Lagändringen utgör därför ett tydligt exempel på en lagstiftningsåtgärd där effektivitet premierades framför säkerhet i den dömande verksamheten.

Även om förfarandet vid utevarohandläggning inte var föremål för lagändring i och med 2014 års reform finns det i sammanhanget ändå anledning att uppehålla sig kring frågan hur förfarandet vid huvudförhandling i den tilltalades utevaro faktiskt går till. I allt väsentligt är huvudförhandlingens gång densamma som när den tilltalade är närvarande. Den stora skillnaden ligger i att när den tilltalade inte muntligen och omedelbart inför rätten kan utveckla sin talan skall rätten se till att vad den tilltalade tidigare har anfört läggs fram ur handlingarna.¹⁹³ Huvudsakligen läggs således uppgifter från förundersökningsprotokollet till grund för domstolens bedömning. Förfarandet tenderar i utevaromål således bli ett mer *informellt förfarande* där domstolen sätter sin tilltro till uppgifter som framkommit genom polisförhör.

¹⁹⁰ Diesen påstår att denna utredningsstandard innebär en inskränkning i den utredningsstandard som annars gäller när mål avgörs genom muntlig förhandling i den tilltalades närvaro. I de sammanhangen krävs nämligen att utredningen är ”fullgod”. Skälet för denna sänkning är att domstolen sällan kan erhålla fullgod utredning när den tilltalade uteblir från förhandling, och sänkningen skall därför förstås som en konsekvens av den tilltalades frånvaro snarare än som en sanktion mot honom/henne. Diesen, (1993) s. 17 f., 330.

¹⁹¹ RB 46 kap. 4 § andra stycket.

¹⁹² Jfr Diesen (1993), s. 294 ff.

¹⁹³ RB 46 kap. 6 § tredje stycket.

Med beaktande av kärnvärdena bakom Packers två modeller konstateras att en processordning som i allt större utsträckning accepterar att ett mer informellt förfarande tillämpas i ett stort antal mål, ligger i linje med brottsbekämpningsmodellens ideal.

7. 2016 års reform – ”En modernare rättegång II”¹⁹⁴

Tre år efter att EMR-reformen¹⁹⁵ trädde ikraft var det dags att utvärdera reformen i syfte att undersöka om reformens målsättningar hade uppnåtts och hur de nya reglerna fungerade i praktiken. Vidare syftade utvärderingen till att överväga om det fanns behov av ytterligare förändringar i regelverket. Utvärderingen presenterades i SOU 2012:93 och innehöll flera förslag till nya lagändringar. År 2016 trädde reformen ”En modernare rättegång II” (EMR II) ikraft som innehöll ett par av de lagförslag som härrörde från 2012 års utvärdering. Det övergripande syftet med reformen var att göra handläggningsreglerna ännu mer flexibla, framför allt genom att i större utsträckning möjliggöra för domstolen att använda tekniken med videoupptagningar.¹⁹⁶

Nedan presenteras de lagändringar som innebar (i) ökade möjligheter för bevisupptagning vid en inställd huvudförhandling samt (ii) utökade möjligheter för hovrätten att avgöra brottmål på handlingarna.

7.1 Ökade möjligheter för bevisupptagning vid en inställd huvudförhandling

7.1.1 Lagstiftarens motivuttalanden

Även i 2016 års reform framhölls det höga antalet inställda förhandlingar och de negativa konsekvenser som följer därav, som skäl för att vidta vissa lagstiftningsåtgärder. Att den tilltalade inte infunnit sig till förhandling angavs återigen som en av huvudorsakerna till problemet.¹⁹⁷ Vidare framhöll lagstiftaren att de personer som främst drabbas när en förhandling ställs in är målsägande och vittnen som faktiskt kommit till domstolen vid förhandlingstillfället. I syfte att minska de negativa konsekvenserna av en inställd huvudförhandling ansågs det därför angeläget att möjliggöra för förhörspersoner att kunna lämna sina berättelser vid förhandlingstillfället trots att den tilltalade inte närvarade. Med beaktande av det faktum att bevisning är en färskvara som försämras med tiden, skulle utökade möjligheter till bevisupptagning vid en inställd förhandling stämma väl överens med principen om det bästa bevismedlet.¹⁹⁸ Med hänvisning till att förhören skulle komma att dokumenteras med ljud- och bild ansåg lagstiftaren att domstolens möjligheter att göra en korrekt bevisvärdering inte skulle försämrats bara för att bevisupptagningen skett utom huvudförhandling i den tilltalades frånvaro.¹⁹⁹

Möjligheten att uppta muntlig bevisning vid en inställd förhandling fanns visserligen redan innan 2016 års reform rent lagtekniskt sett. I praktiken var dock utformningen så pass

¹⁹⁴ Lag (2016:37) om ändring i rättegångsbalken.

¹⁹⁵ Se kapitel 4.

¹⁹⁶ Prop. 2015/16:39, s. 1.

¹⁹⁷ Jfr. avsnitt 6.1.

¹⁹⁸ SOU 2012:93, s. 136.

¹⁹⁹ Prop. 2015/16:39, s. 27.

svårtillämpbar att domstolarna sällan tillämpade möjligheten i praktiken. Förtydliganden i lagtexten och en utökning av möjligheten ansågs därför som nödvändiga åtgärder.²⁰⁰

7.1.2 Bevisupptagning vid den inställd förhandling

Mot bakgrund av ovan anförda skäl stadgades att domstolen har möjlighet att ta upp muntlig bevisning när en huvudförhandling ställs in, förutsatt att den tilltalade har delgetts stämning, att den som skall höras finns tillgänglig och det i övrigt är lämpligt.²⁰¹ Angående kravet på delgivning av stämning anfördes att det inte kan anses legitimt att genomföra bevisupptagning när den tilltalade inte ens vet om att brottmålet finns. Mot bakgrund av denna ståndpunkt tydliggjordes att bevisupptagning i den tilltalades frånvaro endast får ske under förutsättning att den tilltalade har blivit delgiven stämning.²⁰²

I propositionen anfördes att domstolen skall göra en allsidig bedömning utifrån omständigheterna i det enskilda fallet och inom ramen för en lämplighetsbedömning beakta hur bevisupptagning i den tilltalades frånvaro påverkar bl.a. målets handläggning, intresset av en sammanhållen huvudförhandling och andra rättssäkerhetsaspekter.²⁰³ Närvaro av försvarare vid bevisupptagningen, att den tilltalade blivit delgiven kallelse till huvudförhandlingen eller saknar laga förfall för sin frånvaro, angavs som exempel på omständigheter som ökar förutsättningarna för bevisupptagning vid en inställd förhandling.²⁰⁴ Vidare påpekade lagstiftaren vikten av att överväganden också görs i ljuset av Europakonventionens krav på en rättvis rättegång.²⁰⁵ Med beaktande av de krav som däri ställs poängterade lagstiftaren att den tilltalade *alltid* måste ges tillfälle att ställa frågor till förhörspersonen innan målet avgörs, oavsett om bevisupptagning skett inom eller utom huvudförhandling.²⁰⁶

7.1.3 Bättre nyttjande av tidigare upptagna förhör

För att utökade bevisupptagningsregler skulle få det genomslag som lagstiftaren önskade var det nödvändigt att ändra regleringen under vilka förutsättningar ett tidigare upptaget bevis skall tas upp på nytt vid en huvudförhandling. Med hänvisning till utvärderingen av EMR-reformen och de positiva konsekvenser som däri redovisades angående möjligheten att dokumentera och återanvända förhör som bevismaterial, ansåg lagstiftaren att de grundläggande principerna om det bästa bevismedlet och bevisomedelbarhet hade fått en förändrad innebörd.²⁰⁷ I propositionen anfördes därför att det första upptagna förhöret inför rätten borde ges företräde framför senare förhör med samma person, under förutsättning att det första förhöret dokumenterats med ljud och bild.²⁰⁸

²⁰⁰ SOU 2012:93, s. 131, 135 ff.

²⁰¹ RB 46 kap. 3§ andra stycket.

²⁰² Prop. 2015/16:39 s. 29.

²⁰³ Prop. 2015/16:39, s. 28.

²⁰⁴ Prop. 2015/16:39 s. 30.

²⁰⁵ Artikel 6 i Europakonventionen

²⁰⁶ Prop. 2015/16:39 s. 31.

²⁰⁷ SOU 2012:93, s. 134, 260.

²⁰⁸ Prop. 2015/16:39, s. 37.

Mot bakgrund av detta inskränktes domstolens möjlighet att på nytt ta upp muntlig bevisning som tidigare tagits upp i samma instans. Utgångspunkten är numera att om ett muntligt bevis som har tagits upp inför rätten kan läggas fram genom en ljud- och bildupptagning, får beviset tas upp på nytt endast om *ytterligare frågor behöver ställas* eller om det finns *särskilda skäl*.²⁰⁹ Bestämmelsen utformades i huvudsak med paragrafens andra stycke som förebild och det anfördes att eventuell förnyad bevisupptagning skall som utgångspunkt ske genom s.k. tilläggsförhör.²¹⁰ ²¹¹ Med beaktande av rättssäkerhetshänsyn och de krav som följer av Europakonventionen anförde lagstiftaren att kompletterande förhör kan vara nödvändiga. Lagstiftaren poängterade därför att domstolen skall ha en generös inställning till tilläggsfrågor i första instans. Utöver situationen att ytterligare frågor behöver ställas får förnyad bevisupptagning också ske om domstolen anser att det finns särskilda skäl.²¹²

7.2 Fler brottmål skall kunna avgöras utan muntlig förhandling i hovrätt

7.2.1 Lagstiftarens motivuttalanden

Sedan tidigare reformer hade hovrätten getts möjlighet att under vissa särskilda förutsättningar avgöra brottmål utan muntlig förhandling.²¹³ Vad som utgjorde den viktigaste begränsningen för bestämmelsens tillämplighet var att parterna ägde relativt stort inflytande över frågan. Enligt bestämmelsens tidigare lydelse stadgades att muntlig förhandling skulle hållas om en part begärde det och det inte var uppenbart obehövligt. Regleringen ändrades inte i och med EMR-reformen. I propositionen till EMR-reformen förutspåddes däremot att de nya reglerna för presentation av muntlig bevisning i hovrätt i praktiken också skulle öka utrymmet för hovrätt att avgöra brottmål på handlingarna och att den skriftliga handläggningsformen därför skulle komma att användas oftare.²¹⁴ Av 2012 års utvärdering framkom dock att så inte blivit fallet. Som skäl för det anfördes bl.a. att det var svårt att få parterna att samtycka till den skriftliga handläggningsformen trots att förutsättningarna för det förelåg.²¹⁵ I syfte att skapa mer flexibilitet i systemet ansågs det angeläget att utöka möjligheten för hovrätt att avgöra brottmål på handlingarna.²¹⁶

7.2.2 Utökad möjlighet för hovrätt att avgöra brottmål utan muntlig förhandling

I propositionen anfördes att huvudregeln fortfarande skall vara att brottmål skall avgöras efter muntlig förhandling – även i hovrätt. Mot bakgrund av EMR-reformens regler om hur muntlig bevisning presenteras i hovrätt ansågs det dock vara möjligt att minska parternas inflytande över frågan om handläggningsform. Det tidigare kravet på att det skulle vara *uppenbart obehövligt* med huvudförhandling för att mot en parts vilja avgöra målet på handlingarna ansågs

²⁰⁹ RB 35 kap. 13§ första stycket.

²¹⁰ RB 36 kap. 16§. Jfr. avsnitt 4.1.3.

²¹¹ Prop. 2015/16:39, s. 37.

²¹² Prop. 2015/16:39 s. 38.

²¹³ RB 51 kap. 13§. Se exempelvis Prop. 1983/84:78.

²¹⁴ Prop. 2004/05:131, s. 139 f.

²¹⁵ SOU 2012:93, s. 255.

²¹⁶ Prop. 2015/16:39, s. 48.

vara alltför restriktivt. Lagändringen i 2016 års reform innebar därför att uppenbarhetskravet togs bort. Övriga förutsättningar för när brottmål kan avgöras utan muntlig förhandling i hovrätt behölls däremot oförändrade.²¹⁷

7.3 Analys – 2016 års reform i ljuset av brottbekämpningsmodellens och rättssäkerhetsmodellens ideal

7.3.1 Ökade möjligheter för bevisupptagning vid en inställd huvudförhandling

Återigen stod de negativa konsekvenserna av inställda förhandlingar i fokus för lagstiftarens reformarbete. Denna gången flyttade dock lagstiftaren fokus från de negativa konsekvenser som drabbar rättsväsendet till de negativa konsekvenser som drabbar vittnen, målsägande och andra förhörspersoner när en förhandling ställs in. Avsikten med lagändringen var att större hänsyn skulle tas till brottsoffer, vittnen och andra förhörspersoner som drabbas av olägenheter när en förhandling ställs in. Några tidsmässiga- kostnadmässiga- eller effektivitetsmässiga vinster gjorde inte lagstiftaren gällande som motiv för lagändringen. Att möjliggöra för förhörspersoner att lämna sina utsagor när en förhandling ställs in motiverades således i princip uteslutande av brottsofferhänsynstaganden. En del av den kritik som framförts mot Packers modeller är just det faktum att varken rättssäkerhetsmodellen eller brottbekämpningsmodellen tar hänsyn till brottsofferrelaterade intressen. Man kan därför svårigen påstå att lagändringen egentligen motiverades av varken intresset för hög rättssäkerhet eller effektiv brottbekämpning.

Onekligen innebar dock lagändringen ändå konsekvenser med betydelse utifrån såväl ett rättssäkerhet- som ett brottbekämpningsperspektiv. Genom lagändringen tog lagstiftaren avsteg från koncentrationsprincipen. En sammanhållen huvudförhandling har flera positiva följder i bevisvärderingshänseende som således utmanas i den mån domstolen tillämpar möjligheten att ta upp muntlig bevisning vid en inställd förhandling. Den mest uppenbara risken är att en utsaga som lämnas utom huvudförhandling sätts ur sitt sammanhang när sakframställan och genomgång av annan bevisning inte görs vid ett och samma tillfälle. Detta kan få följden att utsagan inte får den tyngd i bevishänseende som det annars hade fått, eller att oklarheter och motsägelser inte uppmärksammas i önskvärd utsträckning.

Det faktum att förhör hålls i den tilltalades *frånvaro* kan också få betydelse i bevishänseende – främst med beaktande av att den tilltalade inte ges möjlighet att hålla motförhör i samband med bevisupptagningen. Under motförhör får den tilltalade möjlighet att direkt kontrollera huruvida förhörspersonens utsaga verkligen stämmer överens med verkligheten. Inte sällan innebär ett motförhör att förhörspersonens utsaga modifieras och nyanseras på ett sätt som kan få avgörande betydelse i bevisvärderingshänseende. Vid bevisupptagning i den tilltalades frånvaro fräntas den tilltalade denna effektiva kontrollmöjlighet. Min uppfattning är att möjligheten för den tilltalade att vid ett senare rättegångstillfälle ställa kompletterande frågor till förhörspersonen inte väger upp de fördelar ett motförhör i direkt anslutning till huvudförhöret

²¹⁷ Prop. 2015/16:39, s. 48.

bär med sig. Ett muntligt bevis som tagits upp utom huvudförhandling i den tilltalades frånvaro blir därför enligt min bedömning per automatik ett svagare bevis.

Sammanfattningsvis är min uppfattning att man genom bevisupptagning utom huvudförhandling i den tilltalades frånvaro går miste om flera fördelar i bevishänseende som annars följer av en koncentrerad rättegång. Den aktuella lagregeln är visserligen fakultativ till sin karaktär, men lagstiftarens intention med lagändringen var ändå att möjliggöra för domstolen att i större utsträckning än tidigare anordna bevisupptagning vid en inställd förhandling. Som redogjordes i avsnitt 4.4.1 är min bedömning att bevisregler tillgodoser dubbla intressen och inverkar på såväl brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion som rättssäkerhetsfunktion. I den mån reglerna ger domstolen ogynnsamma förutsättningar att avge materiellt riktiga domar försvagas båda funktionerna, vilket är min bedömning avseende den nu aktuella lagändringen. I den mån domstolen tvingas kompensera för de negativa konsekvenser som bevisupptagning vid inställd förhandling bär med sig och kallar förhörspersonen till ett tilläggsförhör vid en senare huvudförhandling har den praktiska nyttan av lagändringen försvunnit. Utifrån ett rättssäkerhets- och brottsbekämpningsperspektiv är några positiva konsekvenser med lagändringen därför svåra att finna.

7.3.2 Utökad möjlighet för hovrätt att avgöra brottmål utan muntlig förhandling

För att undvika upprepning hänvisas läsaren till det resonemang som förts tidigare i avsnitt 4.4.2 angående möjligheten för tingsrätt att avgöra vissa mål på handlingarna. Med utgångspunkt i den argumentationen bör det dock påpekas att det ur rättssäkerhetshänsyn är viss skillnad om hovrätten avgör ett brottmål på handlingarna jämfört med om tingsrätten gör detsamma. För det första innebär reglerna för hur muntlig bevisning presenteras i hovrätt att hovrätten kan avgöra mål utan huvudförhandling även när det förekommer muntlig bevisning. En annan skillnad ligger i att förfarandet i hovrätt redan kan ha föregåtts av en muntlig förhandling i tingsrätt och att behovet av en muntlig förhandling därmed minskar i hovrätt.²¹⁸

Sammanfattningsvis, och med hänvisning till resonemanget under avsnitt 4.4.2, är min uppfattning att ökad användning av skriftlig handläggning generellt sett stämmer väl överens med kärnvärdena i brottbekämpningsmodellen eftersom effektivitet och snabbhet premieras framför formalitet. Skriftlig handläggning i hovrätt innebär dock inte per automatik att hovrätten får ett sämre bevisvärderingsunderlag jämfört med om muntlig huvudförhandling hålls. Muntlig bevisning presenteras enligt huvudregeln ändå genom ljud och bildupptagningar, vilket gör att hovrättens ledamöter likväl kan ta del av denna bevisning på sina tjänsterum som vid en muntlig huvudförhandling.

²¹⁸ Jfr. Prop. 2015/16:39, s. 48.

8. Sammanfattande analys – i vilken utvecklingsriktning är den moderna brottmålsprocessen på väg?

”Avgörande för hur straffprocessen utformas och hur regelsystemet tillämpas, [...], bör givetvis vara vilken eller vilka samhällsfunktioner domstolarna avses ha i brottmålen [...].”²¹⁹

Med utgångspunkt i citatet ovan har syftet med uppsatsen varit att, genom studier av lagreformer antagna av riksdagen sedan drygt ett decennium tillbaka i tiden, uttolka huruvida brottmålsprocessen utvecklats i riktning mot att främja effektiv brottsbekämpning och/eller i riktning mot att säkerställa att ingen oskyldig döms för brott. I de förgående kapitlen har genomförda lagreformer studerats var för sig. Lagstiftarens åsyftade verkningar med respektive reform har kartlagts och en redogörelse över regelverkets utveckling har presenterats. Genom att mäta elementen i Packers två modeller och applicera modellernas kärnvärden på reformerna har det varit möjligt att se vilka kärnvärden som har premierats vid utformningen av respektive reform. Det har nu blivit dags att anlägga ett helhetsperspektiv för att uttolka brottmålsprocessens utvecklingsriktning.

Den gemensamma målsättningen för samtliga lagreformer som studerats i detta arbete har varit att *förbättra det processuella regelverket*. Under studiens gång har jag funnit att lagstiftaren det senaste årtiondet har haft tre fokusområden för utvecklingen av domstolsförfarandet; (i) utveckling av bevisregler, (ii) utveckling av alternativa handläggningsformer och (iii) utveckling av samverkansåtgärder. Reglerna i dessa olika ”kategorier” fyller olika uppgifter och aktualiseras i olika faser av brottmålsprocessen. Av pedagogiska skäl väljer jag att redovisa den sammanfattande analysen utifrån dessa tre fokusgrupper. Till att börja med analyseras lagstiftarens motivuttalanden.

8.1 Lagstiftarens uttalade motiv

I 1999 års kommittédirektiv, som sedermera kom att ligga till grund för EMR-reformen, angavs att:

Reglerna om handläggningen skall vara utformade utifrån ett medborgarperspektiv. Däri ligger bland annat att hänsyn skall tas till brottsoffrens ställning i processen. Reglerna bör vara utformade så att den som vänder sig till en domstol får sina frågor behandlade och tvister lösta på ett sätt som är anpassat för det enskilda fallet, en enkel, snabb och rättssäker handläggning.²²⁰

Även i 2013 års SOU framgick att lagförslagen som däri presenterades, b.l.a. lagstiftningsåtgärder som sedermera kom att genomföras genom 2014 års lagreform, utarbetats utifrån ett medborgarperspektiv.²²¹ I fokus för lagstiftarens tilltänkta lagändringar under 2000-talet har alltså *nyttan för den enskilde medborgaren* stått. Men *vilka* enskilda medborgare har då lagstiftaren syftat på kan man fråga sig. Genom en tillbakablick på de fyra reformer som behandlats i uppsatsen konstateras att förutom brottsoffer, har flera lagstiftningsåtgärder

²¹⁹ Lindblom, SvJT 1999 s. 624.

²²⁰ Dir. 1999:62, s. 2.

²²¹ SOU 2013:17, s. 189.

motiverats av hänsynstaganden till vittnen och andra personer/aktörer som medverkar i en brottmålsprocess utöver den tilltalade. Att man förlängde tidsfristen för att påbörja huvudförhandling i mål med frihetsberövade är ett tydligt exempel där den tilltalades intresse av att vara frihetsberövad så kort tid som möjligt, fick ge vika åt målsägandes intresse av att hinna förbereda sig inför förhandling. Ett annat exempel var att man utökade möjligheten till bevisupptagning vid en inställd förhandling så att förhörspersoner skall slippa inställa sig fler än en gång till domstol. Min tolkning är därför att i lagstiftarens arbete att förbättra det processuella regelverket, har *inte* nyttan för den tilltalade primärt stått i fokus, utan snarare nyttan för brottsoffer, vittnen och andra personer/aktörer som medverkar i en brottmålsprocess utöver den tilltalade.

Ett annat övergripande lagstiftningsdirektiv har varit att skapa ett regelverk som leder till att den dömande verksamheten åtnjuter ett högt förtroende i samhället. Att domstolen avgör brottmål inom rimlig tid har angetts som en förtroendeskapande faktor.²²² Åtgärder som motverkar att huvudförhandlingar ställs in är tydliga exempel i enlighet med målsättningen att skapa en förtroendeingivande brottmålsprocess. Som redogjordes i avsnitt 6.2 är min tolkning att denna målsättning är ett uttryck för att lagstiftaren har ansett att det är viktigt att allmänheten *uppfattar* att rättsväsendet har god förmåga att beivra brott och lagföra brottslingar.

Genom att ha applicerat Packers modeller på respektive reform kan man konstatera att det senaste decenniets vidtagna lagreformer onekligen har påverkat spänningen mellan brottskampningsfunktionen och rättssäkerhetsfunktionen, trots att detta alltså inte har varit lagstiftarens uttalade ändamål.²²³ Med utgångspunkt i Lindbloms betraktelsesätt bör man dock vända på beskrivningen av lagreformernas syfte och verkan. Avgörande för brottmålsprocessens utformning är ju enligt Lindblom den samhällsfunktion som brottmålsprocessen avser att uppfylla. Med andra ord är det spänningen mellan funktionerna som varit styrande för rättsutvecklingen. Att lagstiftarens uttalade motiv har varit att tillhandahålla ”nyttiga regler för enskilda medborgare” eller ”skapa en förtroendeingivande brottmålsprocess” är således enbart skrivelser som döljer lagstiftarens egentliga intentioner; att förstärka brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion och/eller att förstärka brottmålsprocessens rättssäkerhetsfunktion. Trots att det alltså inte framgått i rättskällorna är det enligt Lindbloms betraktelsesätt intressemotsättningen mellan effektiv brottsbekämpning och rättssäkerhet som styr regelverkets utformning och utveckling, oavsett hur lagstiftaren valt att formulera sig.

Med detta sagt vill jag härmed ha synliggjort för läsaren att brottmålsprocessens utvecklingsriktning ifråga om att främja effektiv brottsbekämpning och/eller säkerställa hög rättssäkerhet kan ses utifrån olika perspektiv. Antingen kan man betrakta trendutvecklingen som en konsekvens av det medborgarperspektiv/förtroendeperspektiv som präglat lagstiftarens reformarbete sedan början av 2000-talet, eller också som ett självändamål som lagstiftaren dolt

²²² Dir. 2010:78.

²²³ Se avslutande analyser i kapitel 4–7.

bakom formuleringar som t.ex. ”ökad flexibilitet”, ”ökad effektivitet” eller ”förbättrad kvalitet”.

8.1 Bevisning

I EMR-reformen stod bevisfrågor i fokus för lagstiftaren – särskilt i fråga om hur bevis skall dokumenteras och presenteras i domstolen, då modern teknik infördes som arbetsverktyg för domstolen. Det saknas grund för att inom ramen för denna uppsats ifrågasätta eller värdera de nya, tekniska presentationsverktygen i sig. Det finns däremot god anledning att ansluta sig till lagstiftarens uppfattning om att bevisning försämras med tiden och att muntlig bevisning därför bör tas upp i ett tidigt skede av processen. Att hovrätten tillhandahålls samma bedömningsunderlag som tingsrätten är också viktigt för att hovrätten skall kunna kontrollera huruvida tingsrättsavgörandena är materiellt riktiga eller inte. Lagstiftaren gjorde i och med EMR-reformen avkall på rättegångsbalkens bärande principer om muntlighet och omedelbarhet, trots att principerna ända sedan dess inträde i svensk processrätt har ansetts skapa bäst förutsättningar för materiellt riktiga domar. Principerna uppfyller däremot inget egenvärde och det var med denna inställning som lagstiftaren vågade utmana dem. Min uppfattning är att lagstiftaren i och med EMR-reformen lyckades modernisera och förbättra processen genom att ta till vara på de lösningar som tekniken erbjuder – utan att för den delen gå miste om de fördelar som principerna burit med sig. Genom EMR-reformen tillhandahölls domstolen värdefulla verktyg för att dokumentera, bevara och återanvända bevis på ett sätt som inte tidigare var möjligt. Att hänvisningar kan ske till handlingar i målet är i sammanhanget ett annat viktigt verktyg som förbättrade möjligheterna för domstolens ledamöter att tillgodogöra sig processmaterialet. Verktygen är lika viktiga i domstolens arbete att döma brottslingar, som i arbetet att fria oskyldiga från felaktiga anklagelser. I detta avseende vidtog därför lagstiftaren viktiga åtgärder under det gångna decenniet som främjar materiellt riktiga avgöranden och som förstärkte såväl brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion som rättssäkerhetsfunktion.

I och med EMR II-reformen utmanade lagstiftaren koncentrationsprincipen när man gav domstolen utökade möjligheter att ta upp muntlig bevisning vid en inställd huvudförhandling. Som redogjordes i kapitel 7 är min uppfattning att ny teknik inte kan kompensera för de olägenheter som följer av att en rättegång delas upp vid flera tillfällen och att domstolen går miste om flera fördelar i bevishänseende när bevisupptagning sker utom huvudförhandling i den tilltalades frånvaro. I den mån domstolen faktiskt utnyttjar möjligheten till bevisupptagning vid en inställd huvudförhandling riskerar således antalet materiellt oriktiga domar att öka.

Sammanfattningsvis konstateras att det inte går att utröna någon utvecklingsriktning åt det ena eller andra hållet eftersom bevisregler tillgodoser dubbla intressen. I den mån bevisregler är gynnsamma ges domstolen goda förutsättningar att både döma brottslingar och fria oskyldiga från felaktiga anklagelser, och i den mån bevisregler är ogynnsamma försvagas båda funktionerna. Den sammantagna bedömningen är att lagstiftaren genom det senaste decenniets rättsutveckling har skapat gynnsammare förutsättningar för domstolen att bedöma bevismaterial och att både brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion och rättssäkerhetsfunktion därför har förstärkts.

8.2 Alternativa handläggningsformer

En viktig målsättning för lagstiftaren under det senaste decenniet var att åstadkomma ökad flexibilitet i regelverket så att handläggningen av mål och ärenden i större utsträckning kan anpassas till förhållandena i det enskilda fallet. Denna målsättning genomsyrade majoriteten av de lagreformer som studerats i denna uppsats.

I realiteten innebar detta att lagstiftaren ifrågasatte huruvida principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration faktiskt behöver tillämpas vid prövningen av samtliga brottmål. Efter de senaste årens rättsutveckling finns tre tillgängliga handläggningsformer för domstolen i brottmålsprocessen; (i) muntlig handläggning enligt ”ordinarie förfarande”, dvs. att brottmål avgörs efter muntlig förhandling i den tilltalades närvaro, (ii) skriftlig handläggning, dvs. att mål avgörs på grundval av parternas skriftliga inlagor, och (iii) utevarohandläggning, dvs. att mål avgörs efter muntlig huvudförhandling i den tilltalades frånvaro. I detta avseende bör man betrakta handläggningsformerna (ii) och (iii) som alternativa/undantagsmässiga handläggningsformer till (i) det ordinarie förfarandet, eftersom de endast är tillämpliga under vissa särskilt angivna omständigheter.

Lagstiftningsåtgärder som utökade domstolens möjlighet till utevarohandläggning, som möjliggjorde för tingsrätt att avgöra vissa brottmål på handlingarna, och som gav hovrätten utökade möjligheter att tillämpa skriftlig handläggning är alla lagstiftningsåtgärder som gjorde regelverket mer flexibelt. Med fler handläggningsformer förbättrades domstolens möjligheter att avgöra brottmål inom rimlig tid. Därutöver fanns andra skäl till att lagstiftaren ifrågasatte strikt tillämpning av rättegångsbalkens bärande principer. Principerna fungerade effektivitetshämmande för domstolens verksamhet på ett sätt som lagstiftaren inte ansåg var rimligt. Strikta krav på muntlighet och omedelbarhet innebar att prövningen av brottmål blev arbetsbetungande och tidskrävande för domstolen och de var därmed förenade med höga ekonomiska samhällskostnader. Genom att göra avkall på principerna gjorde lagstiftaren effektivitetsvinster i form av kortare handläggningstider och minskad arbetsbelastning för domstolen. Att ”flexibilitet” i sammanhanget är synonymt med ”resursbesparande” torde därför inte vara ett särskilt kontroversiellt påstående.

Utifrån ett teoretiskt perspektiv kan man tydligt se att lagstiftaren i och med utformningen/utvecklingen av de alternativa handläggningsformerna gjorde avkall på rättssäkerhetsmodellens kärnvärden till förmån för brottbekämpningsmodellens värden. Effektivitetshämmande principer ersattes med regler som främjar effektiviteten och snabbheten i processen. För att använda Packers begrepp kan man säga att de alternativa handläggningsformerna förenades med *lägre formalitetkrav* än vad som annars gäller när domstolen avgör brottmål enligt ordinarie förfarande. Även om det saknas stöd för påståendet att det var lagstiftarens intention med utvecklingen, konstateras att ett flexibelt regelverk med fler handläggningsformer i praktiken också skapar utrymme för domstolen att tillämpa en *skuldpresumtion* mot den tilltalade. Detta eftersom domstolen på ett tidigt stadium i processen tvingas bedöma bevismaterialet för att kunna avgöra handläggningsfrågan. Min bedömning är att det härigenom finns en risk att domstolen samtidigt *värderar* bevisningen och eventuellt dömer den tilltalade på förhand.

Enbart det faktum att de alternativa handläggningsformerna är förenade med ett lägre utredningskrav, och att lagstiftaren tillåter att domstolen avgör ett betydande antal mål utifrån ett sämre utredningsunderlag än vad som är tillåtet enligt ordinarie förfarande, indikerar vilket intresse som styr utvecklingen. Med ordinarie förfarande som referens kan man sammanfattningsvis konstatera att de alternativa handläggningsformerna innebär en domstolsprövning som i högre grad är förenlig med brottbekämpningsmodellens ideal än rättssäkerhetsmodellens ideal.

Om man även tar hänsyn till hur stor andel brottmål som de alternativa förfarandena är ämnade för blir det ännu tydligare att effektiv brottbekämpning har varit lagstiftarens primära intresse de senaste åren. Med fler handläggningsformer tvingades lagstiftaren att kategorisera olika brottmål för att tydliggöra för domstolen vilken/vilka handläggningsformer den har att välja mellan. Brottets allvarlighetsgrad fick härmed stor betydelse. Lindrigare och mindre svårutredda brott ansågs kunna avgöras genom de alternativa förfarandena medan ordinarie förfarande skulle prioriteras till prövningen av allvarligare brott.²²⁴ Sett till att lagstiftaren höjde den maximala påföljdsgräns som medger utevarohandläggning, kategoriseras numera fler brott som "lindrigare" brott. Faktum är att majoriteten av samtliga brottmål teoretiskt sett kan avgöras genom en alternativ handläggningsform.²²⁵

I detta avseende är det tydligt att lagstiftaren det senaste årtiondet har premierat effektiv brottbekämpning framför intresset att förhindra att oskyldiga döms för brott – för när domstolen avgör brottmål på handlingarna eller avgör mål i den tilltalades utevaro finns inte mycket kvar av rättssäkerhetsmodellens kärnvärden. Om lagstiftaren fortsätter utveckla brottmålsprocessen i denna riktning kan man, för att använda Packers liknelser, snart likna den moderna, svenska brottmålsprocessen som ett löpande rullband snarare än som en hinderbana.

8.3 Samverkansåtgärder

Begreppet "rättskedjan" används ibland som en sammanfattande benämning för de statliga organ som medverkar i utvecklingsgången från att en brottsmisstanke uppstår till att åtal väcks, dom faller och en påföljd slutligen verkställs. Att olika myndigheter och domstol länkas samman till en kedja tydliggör att domstolsförfarandet bara utgör en liten del av hela lagföringsprocessen. Inom ramen för denna uppsats går det därför inte att besvara frågan om brottmålsprocessen i sig är brottbekämpningseffektiv och/eller rättssäker eftersom man då behöver ta hänsyn till verksamheterna i rättskedjans samtliga organ. Hur väl domstolen *samverkar* med verksamheterna i de övriga organen är däremot av avgörande betydelse för såväl en brottbekämpningseffektiv som rättssäker brottmålsprocess. De reformer som studerats i denna uppsats visar att just åtgärder för att förbättra domstolens samverkan med

²²⁴ Med "allvarligare" brott avser lagstiftaren brott då påföljden som åklagaren yrkar är svårare eller mer ingripande än sex månaders fängelse. SOU 2013:17 s. 314.

²²⁵ Enligt kriminalstatistik från Brå utdömdes böter som påföljd i 56 procent av samtliga lagföringsbeslut år 2015. Av samtliga domslut under 2015 med påföljden fängelse dömdes i 71 procent av fallen till en kortare fängelsepåföljd på högst 6 månader. Brå, *Personer lagförda för brott – slutlig statistik 2015*, s. 28, 31. https://www.bra.se/download/18.25f91bdc15453b49d0f9605b/1464680234580/Sammanfattning_lagforda_2015.pdf, (hämtad 2016-11-25)

andra organ var ett fokusområde för lagstiftaren under det gångna decenniet. Som exempel på sådana åtgärder kan nämnas att lagstiftaren utökade möjligheten för domstolen att använda förenklad delgivning som delgivningssätt och man förlängde tidsfristen för när huvudförhandling i mål med frihetsberövade senast skall påbörjas.

Vid en jämförelse mellan Packers modeller konstateras att såväl brottsbekämpningsmodellen som rättssäkerhetsmodellen förespråkar en effektiv brottsbekämpning. Skillnaden mellan modellerna ligger i huruvida intresset av effektivitet trumfar intresset av säkerhet i processen eller vice versa. Min uppfattning är att de samverkansåtgärder som lagstiftaren vidtog det senaste decenniet visar på hur effektivitet och säkerhet går att förena i strävan mot effektiv brottsbekämpning. Väl utformade delgivningsregler ger exempelvis rimliga garantier för att berörda individer får ta del av nödvändigt material, utan att reglerna onödigt förhindrar eller försenar brottmålsprocessen. I och med 2014 års reform lades större ansvar på den misstänkte att själv hålla sig underrättad i målets gång. Min uppfattning är att detta var en rimlig åtgärd som främjade smidig målhantering och därmed effektiv brottsbekämpning, utan att det skedde på bekostnad av rättssäkerheten.

Att man genom 2010 års reform förlängde tidsfristen för när huvudförhandling i mål med frihetsberövade senast skall påbörjas, var ett annat exempel på hur lagstiftaren anpassade domstolens målhantering till processens andra professionella aktörer. Som redogjordes i avsnitt 5.2 kan man svårigen påstå att denna åtgärd gynnade brottbekämpningsmodellens ideal ifråga om att avgöra brottmål så snabbt som möjligt. Inte heller kan man påstå att lagändringen direkt främjade rättssäkerhetsmodellens ideal. Samtidigt konstateras att åtgärden likväl främjade effektiv brottsbekämpning på ett mer generellt plan eftersom fler brottmål, främst mål där tilltalade *inte* är frihetsberövade kan avgöras snabbare än tidigare. Trots att alltså Packers modeller inte helt och hållet är tillämpliga som analysverktyg för samverkansåtgärden konstateras att effektiv brottsbekämpning på ett generellt plan premierades. Den part som fick betala priset för åtgärden var den tilltalade, vars intresse att vara berövad friheten så kort tid som möjligt fick ge vika.

Sammanfattningsvis konstateras att lagstiftaren under det senaste årtiondet har intagit ett helhetsperspektiv på brottmålsprocessen med insikten om att samtliga organ i rättskedjan måste samverka för att uppnå effektiv brottsbekämpning. Min bedömning är att de samverkansåtgärder som lagstiftaren vidtog under det senaste decenniet visar på hur effektivitet och rättssäkerhet går att förena. Detta innebär däremot inte att åtgärderna åstadkommits utan uppoffringar – någon har fått betala priset. Resultatet av denna studie visar att den tilltalade varit den part som dels har ålagts större ansvar under processens gång och dels fått sina intressen åsidosatta i lagstiftarens strävan att uppnå effektiv brottsbekämpning.

8.4 Slutsats

Hur man väljer att betrakta relationen mellan lagstiftarens uttalade syfte med respektive lagreform och lagreformernas faktiska verkan är en högst personlig fråga, som jag överlåter till läsaren själv att begrunda. Vad som konstaterats är att varken effektiv brottsbekämpning eller hög rättssäkerhet varit lagstiftarens uttalade ändamål med 2000-talets reformarbete. Istället har lagstiftaren uttryckt att målsättningen varit att skapa en förtroendeingivande brottmålsprocess

och att nyttan för den enskilde medborgaren stått i fokus för tilltänkta lagändringar. Så må vara fallet, vad som dock visats i denna uppsats är att intressemotsättningen mellan effektiv brottsbekämpning och rättssäkerhet de facto utövat inflytande över brottmålsprocessens utformning och utveckling. I realiteten har lagändringarna inneburit att större hänsynstaganden tagits till brottsoffer, vittnen och andra personer/aktörer i brottmålsprocessen utöver den tilltalade, vilket ofta resulterat i att den tilltalades intressen har fått ge vika åt motstående intressen.

Resultatet av denna studie visar att det inte går att ge *ett* generellt svar på frågan vilken utvecklingsriktning brottmålsprocessen är på väg i fråga om att främja effektiv brottsbekämpning eller hög rättssäkerhet. Olika regler under brottmålsprocessens gång fyller olika syften vilket gör att samtidigt som t.ex. rättssäkerhetsfunktion har förstärkts i ett avseende, har den försvagats i ett annat. Vissa trender går dock att utröna från det senaste årtiondets rättsutveckling.

Under det gångna decenniet har lagstiftaren moderniserat processen och i större utsträckning möjliggjort för domstolen att utnyttja modern teknik som arbetsverktyg. För bevisningens del har detta inneburit stora förändringar som är positiva ur såväl ett brottsbekämpningsintresse som ett rättssäkerhetsintresse. Lagstiftningsåtgärderna har inneburit att domstolen har tillhandahållits användbara redskap som förbättrar förutsättningarna för att avge materiellt riktiga domar. Tyngdpunkten i rättsskipningen har förskjutits till första instans och hovrätten har fått en förstärkt kontrollfunktion. I detta avseende är min uppfattning att man verkligen kan tala om generella *förbättringar av det processuella regelverket* som förstärkt såväl brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion som rättssäkerhetsfunktion.

I ett annat avseende kan man däremot konstatera att lagstiftaren har premierat intresset för effektiv brottsbekämpning framför intresset för hög rättssäkerhet. Under det gångna decenniet har lagstiftaren velat åstadkomma ökad flexibilitet i regelverket så att handläggningen av mål och ärenden i större utsträckning kan anpassas till förhållandena i det enskilda fallet. Detta har inneburit att effektivitetshämmande principer har ersatts med regler som främjar effektivitet och snabbhet i processen. Alternativa handläggningsformer har införts och utvecklats vid sidan om det ordinarie förfarandet. Med hjälp av Packers modeller kan man konstatera att de alternativa handläggningsformerna ligger närmare en brottmålsprocess enligt brottsbekämpningsmodellens ideal än rättssäkerhetsmodellens ideal. I Packers mått mätt konstateras att de alternativa handläggningsformerna karaktäriseras av en lägre rättssäkerhetsstandard än den ordinarie handläggningsformen. Med hänsyn till att det ordinarie förfarandet numera förbehålls de allvarligaste brotten – som de facto utgör en minoritetsandel av samtliga brottmål, kan man konstatera att lagstiftaren gett intresset för effektiv brottsbekämpning starkt genomslag det senaste decenniet. Medan brottmålsprocessens brottsbekämpningsfunktion har förstärkts har rättssäkerhetsfunktionen försvagats. I detta avseende kan man därför tala om en trendutveckling i riktning mot brottsbekämpningsmodellens ideal med effektiv brottsbekämpning som ledstjärna.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentliga källor

Lagar

Rättegångsbalken (1942:740)

Brottsbalken (1962:700)

Regeringsformen (1974:152)

Lag (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna

Lag (2005:683) om ändring i rättegångsbalken

Lag (2010:575) om ändring i rättegångsbalken

Delgivningslag (2010:1932)

Lag (2014:320) om ändring i rättegångsbalken

Lag (2016:37) om ändring i rättegångsbalken

Propositioner

Prop. 1983/84:78 *Om ändringar i rättegångsbalken m.m.*

Prop. 1986/87:112 *Om anhållande och häktning m.m.*

Prop. 1986/87:89 *Om ett reformerat tingsrättsförfarande*

Prop. 2000/01:108 *Åtgärder mot inställda huvudförhandlingar i brottmål vid tingsrätterna m.m.*

Prop. 2004/05:131 *En modernare rättegång – reformering av processen i allmän domstol*

Prop. 2009/10:182 *Advokaters vittnesplikt och andra processrättsliga frågor*

Prop. 2011/12:126 *Elektronisk stämningsansökan i brottmål*

Prop. 2013/14:170 *Åtgärder för att hantera stora brottmål och inställda förhandlingar*

Prop. 2015/16:39 *En modernare rättegång II*

Statens offentliga utredningar

- SOU 1926:31 *Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning – Första delen – Domstolsförfattningen*
- SOU 1926:32 *Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning – Andra delen – Rättegången i brottmål*
- SOU 1938:44 *Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk*
- SOU 1991:106 *Domstolarna inför 2000-talet*
- SOU 2001:103 *En modernare rättegång*
- SOU 2012:93 *En modernare rättegång II – En uppföljning*
- SOU 2013:17 *Brottmålsprocessen*

Departementsserie

- DS 2001:36 *Hovrättsprocessen i framtiden*

Kommittédirektiv

- Dir. 1989:56 *Översyn av domstolarnas uppgifter, arbetssätt och organisation.*
- Dir. 1999:62 *Processen i allmän domstol*
- Dir. 2010:78 *En översyn av brottmålsprocessen*

Skrivelser

- Skr. 1999/2000:106 *Reformeringen av domstolsväsendet – en handlingsplan*
- Skr. 2003/04:153 *Reformeringen av tingsrättsorganisationen fortsätter*

Domstolsverkets rapportserie

- Rapportserie 2009:3 *Huvudförhandlingar i brottmål – redovisning av ett regeringsuppdrag*

Justitiekanslern

- JK:s rättsäkerhetsprojekt *Felaktigt dömda: rapport från JK:s rättssäkerhetsprojekt, eddy.se, Visby, 2006. [Cit: JK:s rättssäkerhetsprojekt, (2006)]*

Internationella konventioner

Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna

Elektroniska källor

Brå

Brott och statistik – anmälda brott – anmälda brott från och med 1950

[<http://www.bra.se/bra/brott-och-statistik/statistik/anmalda-brott.html>]

(hämtad 2016-11-01)

Brå

Personer lagförda för brott – slutlig statistik 2015

[https://www.bra.se/download/18.25f91bdc15453b49d0f9605b/1464680234580/Sammanfattning_lagforda_2015.pdf]

(hämtad 2016-11-25)

Rapport från Rikspolisstyrelsen, Åklagarmyndigheten och Domstolsverket

Förbättrad hantering av mängdbrott, (2011)

[https://www.aklagare.se/globalassets/dokument/rapporter/ovriga-rapporter/2011_-_forbatttrad_hantering_av_mangdbrott.pdf]

(hämtad 2016-11-14)

Regeringskansliets rättsdatabas

Författningsregister – rättegångsbalk (1942:740)

[<http://rkrattsbaser.gov.se/sfsr?fritext=r%C3%A4tteg%C3%A5ngsbalk&upph=false>]

(hämtad 2016-12-19)

Litteratur

Bylander, Eric, *Behovet av att ställa ytterligare frågor enligt 35 kapitlet 13 § andra stycket andra meningen rättegångsbalken*, SvJT 2008 s. 658–668.

[Cit: Bylander, SvJT 2008 s. 658–668]

Bengtsson, Bertil, *SOU som rättskälla*, SvJT 2011 s. 777–785.

[Cit: Bengtsson, SvJT 2011 s. 777–785]

Diesen, Christian, *Utevarohandläggning och bevisprövning i brottmål*, Juristförl., Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1993.

[Cit: Diesen, (1993)]

Ekeberg, K-G, *En ännu modernare rättegång?*, SvJT 2013 s. 169-175.

[Cit: Ekeberg, SvJT 2013 s. 169–175]

Ekelöf, Per Olof & Edelstam, Henrik, *Rättegång. H. 1, 8.*, [rev.] uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2002.

[Cit: Ekelöf & Edelstam, (2002)]

Eklund, Hans & Lindell, Bengt, *Straffprocessen*, 1. uppl., Iustus, Uppsala, 2005.

[Cit: Eklund & Lindell, (2005)]

Forsgren, Mikael, *Opartiska domare och effektiv resursanvändning*, SvJT 2014 s. 217–225.

[Cit: Forsgren, SvJT 2014 s. 217–225]

Glavå, Mats & Petrusson, Ulf, *Illusionen om rätten! – juristprofessionen och ansvaret för rättskonstruktionerna*, i Askeland, B & Bernt, J.F. (red.), *Erkjennelse og engasjement : minnesseminar for David Roland Doublet [1954-2000]*, 2002, s. 109-155.

[Cit: Glavå & Petrusson, (2002), s. 109–155]

Heidenborg, Mari, *Vad bör straffas?*, SvJT 2013 s. 301-313.

[Cit: Heidenborg, SvJT 2013 s. 301–313]

Klette, Hans, *Brottmålsprocessen ur den tilltalades perspektiv*, Studentlitt., Lund, 1977.

[Cit: Klette, (1977)]

Landström, Lena, *Åklagaren som grindvakt: en rättsvetenskaplig studie av åklagarens befogenheter vid utredning och åtal av brott*, Iustus, Diss. Umeå: Umeå universitet, 2011, Uppsala, 2011.

[Cit: Landström, (2011)]

Levén, Staffan & Wersäll, Fredrik, *En modernare rättegång – hur har det gått?*, SvJT 2011 s. 18-31.

[Cit: Levén & Wersäll, SvJT 2011 s. 18–31]

Lindblom Per Henrik, *Domstolarnas växande samhällsroll och processens förändrade funktioner - floskler eller fakta?*, SvJT 2004 s. 229–262.

[Cit: Lindblom, SvJT 2004 s. 229–262]

Lindblom, *Straffprocessens samhällsfunktioner*, i Festskrift till Gammeltoft-Hansen, Köpenhamn (2004) s. 411–421.

[Cit: Lindblom, i Festskrift till Gammeltoft-Hansen, s. 411–421]

Lindblom, Per Henrik, *Rättegångssalens väggar – om domstolsprocessen i tid och rum*, SvJT 2002 s. 1–11.

[Cit: Lindblom, SvJT 2002 s. 1–11]

Lindblom, Per Henrik, *Tvekamp eller inkvisition?*, SvJT 1999 s. 617-655.

[Cit: Lindblom, SvJT 1999 s. 617–655]

Lindblom, Per Henrik, *Tes, antites och syntes – perspektiv på processrätten*, SvJT 1984 s. 785–800.

[Cit: Lindblom, SvJT 1984 s.785–800]

Packer, Herbert L., *The limits of the criminal sanction*, Stanford Univ. Press, Stanford, Calif., 1968.

[Cit: Packer, (1968)]

Thelin, Krister, *Sverige som rättsstat*, Timbro, Stockholm, 2001.

[Cit: Thelin, (2001)]

Jag, Isabel Ekström registrerades på kursen "Examensarbetet" första gången höstterminen 2016. Jag har inte tidigare deltagit vid något examinationstillfälle.